

Sicilya Normanlarının Doğu Akdeniz'deki Bahrî Faaliyetleri 549-584 (1154-1189)*

Murat Öztürk**

Öz

XI. yüzyılın başlarında Güney İtalya'da askerî faaliyetlere girişen Normanlar bu yüzyılın ortalarından itibaren Sicilya'yı işgale giriştiler. Bunun öncesinde Normanlar, bölgede Bizans İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu siyasi güçlere paralı asker olarak hizmet veren İskandinav asıllı askerlerdi. Güney İtalya'da başarıya ulaşan isyanın neticesinde müstakil bir güç hâline gelen Hauteville Ailesi'nin üyesi Roger (1071-1101) zamanında da Müslümanların hâkim olduğu Sicilya'nın işgâline devam edilmiş ve ada 1091 yılında Normanların hükmü altına girmişti. II. Roger (1130-1154) ile birlikte krallığa dönüşen ve Orta Akdeniz'de başat güç konumunu alan Sicilya Normanları, mezkûr kral döneminde Zirîler (361-543/972-1148) ve Müslüman yerel güçlerle çatışarak egemenlik sahaslarını İfrîkiye'ye kadar genişletmeyi başardılar. Araştırmada, II. Roger'den sonra sırasıyla tahta çıkan I. William (1154-1166) ve II. William (1166-1189) dönemlerinde Sicilya Normanlarının Doğu Akdeniz'deki Mısır sahil şehirleri, Kıbrıs Adası ve III. Haçlı

* Sicilya Normanlarının Mısır'a yaptığı hücumları esas alan ve دراسة في التاريخ الإسلامي 2017'de yayımlanan "و الوسيط - مهداة الى المؤرخ الكبير إسحاق أوبيض، تحرير: عبدالعزيز رمضان، عمان 2017" isimli Arapça makalemin tekrar gözden geçirilerek Normanların Kıbrıs Adası'na yaptıkları çıkarmayı ve III. Haçlı Seferi öncesinde Doğu Akdeniz'deki tüm faaliyetlerini içine alacak şekilde genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, ozturkmk@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5633-9578

Seferi öncesinde Bilâdü'ş-Şâm kıyı kentlerinde yaptığı çıkarmalar, denizcilik faaliyetleri, donanma teşkilâtı, kullandıkları silâhlar ve gemiler hakkındaki bilgiler İslâm ve Batı kaynakları ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Sicilya Normanları, Mısır, Kıbrıs Adası, III. Haçlı Seferi.

Maritime Activities of Sicilian Normans in Eastern Mediterranean 549-584 (1154-1189)**

Abstract

Beginning in the early 11th century, the Normans began military activities in southern Italy and invaded Sicily in the middle of this century. Prior to that, the Normans were Scandinavian soldiers who served as mercenaries to political forces in the region, including the Byzantine Empire. Roger I (1071-1101), a member of the Hauteville Family, which became an independent power with the successful rebellions in Southern Italy, started the invasion of Sicily dominated by Muslims and the island came under the rule of the Normans in 1091. The Normans in Sicily, which became the kingdom in the period of Roger II (1130-1154) and became the dominant power in the Central Mediterranean, managed to establish sovereignty in Ifrîkıya by clashing with the Zîrids (361-543/972-1148) and Muslim local powers during the Roger I period. In this research, after the succession of Roger II the activities of the Sicilian Normans in the Eastern Mediterranean during the William I (1154-1166) and William II (1166-1189) periods, the landing they made on Egypt, Cyprus and Bilâd al-Şhâm, their naval organization, naval activities, the weapons they used and their ships will be evaluated in the light of Islamic and Western sources.

Keywords: Eastern Mediterranean, The Normans in Sicily, Egypt, Cyprus, The Third Crusade.

** My Arabic article "(1177-1178)573 - (1154)549 غارات نورمان صقلية على مصر", based on the attacks of the Sicilian Normans against Egypt published in - دراسة في التاريخ الإسلامي والوسيط - عمان 2017، تحرير: عبدالعزيز رمضان، is revised to include Normans' invasion of Cyprus and all of their activities in the Eastern Mediterranean before the Third Crusade.

Akdeniz ticaret yollarının kavşağında yer alması ve tarıma elverişli topraklara sahip olması dolayısıyla tarih boyunca büyük bir iktisadî önem taşıyan Sicilya Adası'nın Müslümanlar tarafından fethine, Bizans deniz kuvvetlerinin kumandanı Euphemios'un donanmasıyla birleşen Ağlebîlerden Ebû Abdullah Esed b. Furât kumandasındaki 70'ten fazla gemiye sahip 10.000 kişilik İslâm donanmasının 212'de (827) adadaki Mâzere [Mazara del Vallo] kentini ele geçirmesiyle başladı. Sicilya Adası'ndaki diğer şehirlerin peyderpey ele geçirilmesiyle 75 yıl süren adanın fethi, 289 (902) yılında yine Ağlebîler döneminde tamamlandı. 296'da (909) Ağlebîleri ortadan kaldıran Fâtımîlerin yönetimine geçen ada Mansûr-Billâh zamanında (334-341/946-953) Benî Taberî İsyanı'nı bastırması için Hasan b. Ali el-Kelbî Sicilya'ya vali tayin edildi (335/947). Böylece 90 yıl yarı bağımsız olarak hüküm süren ve adaya İslâm hâkimiyetinin en parlak günlerini yaşatan Kelbîler dönemi (335-445/947-1053) başlamış oldu. Adadaki Kelbî yönetimi 445 (1053) yılında son bulduğunda ise birbirleriyle sürekli mücadele hâlinde olan mahallî beylikler ortaya çıktı ve Sicilya'da İslâm hâkimiyeti zayıflama sürecine girdi.

Bu sırada Batı Akdeniz bir dönüşüm içindeydi. Pisa ve Cenova 1050 yılı itibariyle, Sardinya'dan Müslümanları çıkararak Normanlara Sicilya'yı ele geçirmeye başlamaları için yardımcı olan ve bunun yanında büyük bir yağmalama seferi başlatan korsanvâri bir donanma gücü geliştirdiler. Ayrıca İtalyan şehir devletleri göçebe baskısından dolayı büyük oranda zayıflamış olan bölgelere ve halklara saldırır vaziyetteydi.¹ Kuzey Afrika'da hüküm süren Zîrîler, bu karmaşık döngü yaşanırken 443 (1051) yılında Fâtımî itaatinden çıktılar. Her ne kadar Zîrî hükümdarı Temîm b. el-Muiz (454-501/1062-1108) coğrafi yakınlık sebebiyle Normanların 1060 yılında başlattığı Sicilya'yı ihatasına engel olmak istedi ise de başarılı olamadı ve 1091 yılı itibariyle Nûtus'un [Noto] Normanlar tarafından zaptıyla Sicilya Adası'ndaki İslâm hâkimiyeti sona erdi.²

1 Archibald R. Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*, Princeton-New Jersey, 1951, s. 204, 225; Archibald R. Lewis-Timothy J. Runyan, *Nomads and Crusaders A. D. 1000-1363*, Bloomington-Indianapolis, 1991, s. 51, 64. Krş.: Murat Öztürk, "Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 130-131.

2 Normanların Sicilya'yı istilâsı, 1060-1091 yılları arasında yavaş yavaş ele geçirdiği yerler ve yaşanan gelişmeler hakkında Michele Amari'nin (*Storia dei Musulmani di Sicilia*, Firenze 1854, 1858, 1868, I-II-III) isimli eserinin II. ve III. ciltleri yanında şu çalışmalara bakılabilir: Ferdinand Chalandon, *Historire de la Domination Normande en Italie et en Sicile*, I, Paris, 1907; Aziz Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh University Press, 1975, s. 48-53; John Julius Norwich, *The Normans in Sicily, The Normans in the South (1016-1130) and The Kingdom in the Sun (1130-1194)*, Penguin Books, 1992; Randall Rogers, *Latin Siege Warfare in the Twelfth Century*, Oxford, 1992, s. 94-100.

Akdeniz tarihi açısından aslında çok önemli olan tarihsel süreçlerden biri de; X. ve XI. yüzyıllarda orta denizdeki adalar ve stratejik bölgeler üzerinde Müslümanlara ait mülklerin Hıristiyanlar tarafından yeniden ele geçirilmesi, yani Batı egemenliğinin temellerinin atılmasıdır. Bu sürecin devrim yaratan sonuçları müteakip dönemde Haçlı Seferlerinde ve Batı'daki deniz trafiğinin artmasında doğrudan bir etkiye sahiptir. XI. yüzyılda İtalyan şehir devletlerinin ve Norman maceraperestlerinin batı cihetindeki saldırganlıkları zaferle sonuçlanmıştı. Normanların, Sicilya'dan sonra Malta Adası ve Güney İtalya'da hâkimiyet kurmaları sebebiyle Hıristiyanlar, Doğu ve Batı Akdeniz'de güven içinde seyrüsefer eder hâle gelmişlerdi. Normanların donanma gücünün gelişmesi ise, Guiscard Ailesi'nin yetenekleriyle alâkalı bir durumdu.³ Sicilya'nın kaybedilişi temel olarak Akdeniz sahilindeki İslâm deniz kuvvetlerinin gücüne ve bizâtihi yürüttüğü ticaretine vurulan ağır bir darbe olmuştur. Nitekim Normanlar adanın jeopolitik konumundan istifade ederek, özellikle II. Roger⁴ (1130-1154) döneminde Batı Akdeniz'de hâkim ve söz sahibi bir konuma geldiler.

Adanın Hıristiyanlar tarafından zaptı Avrupa'nın denizci milletleri için büyük ve önemli sonuçlar doğurdu. Bu istilâ sonucunda Avrupalılar, Müslümanların Sicilya Adası'na hâkim oldukları dönemde buranın iklimine alıştırdıkları şeker, hurma, pamuk, ipek gibi tabî ve sunî ürünler ile tanışmıştı. Nitekim Amalfililer, Venedikliler, Cenovalılar Norman Krallarından burada pazar kurma iznini almakta gecikmediler.⁵ Diğer yandan Sicilya Adası'nın Normanlar tarafından zaptından sonra da Mısır'la arasındaki ticaret devam etti. Norman istilâsının başladığı 1060 yılına⁶ kadar Müslüman hükümdarların yönetimi

3 Lewis, *Naval Power...*, s. 225-226, 242; Lewis-Runyan, *European Naval...*, s. 51, 64; John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, Araplar-Bizanslılar, Batılılar-Türkler*, Türkçe trc. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul, 2004, s. 116-117; David Abulafia, "The Norman Kingdom of Africa and the Norman Expeditions to Majorca and the Muslim Mediterranean", *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, Article 12, Ashgate Variorum, 1987, s. 36; Felipe Fernández-Armesto, "Naval Warfare after the Viking Age", *Medieval Warfare-A History*, ed. Maurice Keen, Oxford, 1999, s. 247.

4 Bu dönem hakkında bkz.: Edmund Curtis, *Roger of Sicily and the Normans in Lower Italy, 1016-1154*, New York, 1912. Kuzey Afrika'da hakimiyetini kabul ettiren II. Roger'in faaliyetleri için bkz.: Zeki Can Hırçın, "Sicilya Normanları'nın Kuzey Afrika'ya Düzenlediği Deniz Aşırı Seferler ve Deniz Gücü (483-548/1091-1154)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

5 W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçe trc. Enver Ziya Karal, Ankara, 2000, s. 134.

6 Abû'l-Ferec *Abu'l-Farac Tarihi*, I, İngilizceden trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999, 325; Sicilya'nın 463 (1070-1071) yılında adanın emîrinin Mısır'a ihanet etmesi sebebiyle Frankların eline geçtiğini belirtmektedir. Her ne kadar işgâl 1060 yılında başlasa dâhi bu ifade 1070/1071'e kadar Sicilya'nın Mısır'a olan bağlılığını göstermektedir.

altında olan ada, Hıristiyanlar tarafından ele geçirildikten sonra özellikle İslâm medeniyetini takdir ve teşvik eden Normandiyalı bir hânedana mensup II. Roger d'Hauteville başa geçtiğinde Mısır'daki Fâtımîlerle ticaret yanında dostane ilişkiler daha da gelişti.⁷ Sicilya Norman Kralı II. Roger'nin 1137 tarihli bir beratı, onun bu devirdeki tutumu hakkında bize bir fikir vermektedir. Kendisine ve hânedanına sadakatının ödülü olarak Salerno şehrine verdiği beratta II. Roger, şehrin tacirlerinin İskenderiye'de o zamana kadar Sicilyalılar için saptanmış olan fiyatlara göre ödemekte oldukları vergilerde indirim sağlamayı vadeliyordu.⁸ Nitekim söz konusu hadiseyi müteakiben 538 (1143) yılında

- 7 Hasan İbrahim Hasan, *Târîhü'd-Devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire, 1981, s. 613; Atiye el-Kavsa, "Mısırü'l-Fâtîmiyye ve âlemü havdi'l-Bahrî'l mütevassıt", *Mısır ve 'Alemü'l Bahri'l-Mütevassıt*, ed. Ruuf Abbas, Kahire, 1986, s. 157. II. Roger ile Hâfız-Lidînilâh arasında yazışmalar hakkında bkz.: Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, VI, nşr. Heyet, Kahire, 1915, s. 457-463; Marius Canard'ın ("Une Lettre du Calife Fâtîmite al-Hâfîz (524-544/1130-1149) à Roger II", *Miscellanea Oriëntalia*, London, 1973, s. 125-126, 129-130, 136, 145) isimli çalışmasından elde edilecek en önemli sonuçlar ise şunlardır: Fâtîmî Halifesi'nin, II. Roger'nin Cerbe Adası'nın 529 (1134-1135) yılındaki istilâsını onaylaması, Fâtîmî Halifesi Hâfız-Lidînilâh'ın Haçlı savaşları esnasında Fâtîmîlere esir düşmüş olan Norman esirleri serbest bırakması ve esir düşecek olanlar için de aynı sözü vermesi, iki taraf arasında hediyeleşmelerin olması yanında müellif, II. Roger'nin Fâtîmîler ile ticarî bir anlaşma yaparak Akdeniz'de denizcilerin serbestçe gezinmesini garanti altına aldığını ifade etmektedir. İki taraf arasındaki ilişkilerin daha çok ticarî amaçlı olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir. Jeremy Johns, "The Norman Kings of Sicily and the Fatimid Caliphate", *Anglo-Norman Studies XV*, Woodbridge, 1993, s. 145-147; Memduh Muhammed Megazi, "Garat Norman Sıkkıliye ala Medine Tinnîs el Mısıriyye (h. 548-573/m. 1154-1177): Muhavele el Tefsîr", *Mecelletü Kulliyeti'l-Adab-Camiati'l-Benha Mısır*, cilt II, sayı 21, t.y., s. 1081, dipnot 8. II. Roger ve daha sonrasında tahta çıkan oğlu I. William üzerinde Arap kültürünün, Fâtîmîlerin etkisi ve boyutları hakkında ise bakınız: Jean Beraud Villars, *Les Normands en Méditerranée*, Paris, 1951, s. 257; Ahmad, a.g.e., s. 63-67; Jeremy Johns, *Arabic Administration in Norman Sicily, The Royal Dîwân*, Cambridge University Press, 2002, s. 212-283; Jeremy Johns, "Malik İfrîqiya: The Norman Kingdom of Africa and the Fâtîmids", *Libyan Studies*, 18, 1987, s. 90-94; Abulafia, "The Norman Kingdom of...", *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, s. 41; Johns, "The Norman Kings of...", *Anglo-Norman Studies*, XV, s. 133-159; Alex Metcalfe, "The Muslim of Sicily under Christian Rule", *The Society of Norman Italy*, ed. G. A. Loud-A. Metcalfe, Leiden-Boston-Köln-Brill, 2002, s. 300; Giovanna Palombo, "The Normans of Sicily from "the Other Side": The Medieval Arabic Sources", *Sicily and the Mediterranean Migration, Exchange, Reinvention*, ed. Claudia Karagoz-Giovanna Summerfield, The United States, 2015, s. 10-11.
- 8 Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fatîmiyye fi Mısır, Tefsîr Cedîd*, Beyrut, 1996, s. 522; Heyd, a.g.e., s. 437; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Türkçe trc. Mustafa Daş, İstanbul, 2013, s. 165; Canard, "Une Lettre...", *Miscellanea Oriëntalia*, s. 125-126; Johns, "Malik İfrîqiya:...", s. 95; Gustav E. Von Grunebaum, "The Nature of The Fâtîmid Achievement", *Colloque International Sur L'histoire Du Caire*, Kahire, t.y., s. 206.

Fâtımî Halifesi Hâfız-Lidîmillâh (526-544/1132-1149) ile II. Roger arasında içeriğini bilmediğimiz ticarî bir anlaşma yapıldı.⁹

Panoramik olarak bakıldığında ise II. Roger döneminde Sicilya Norman donanmasının Orta Akdeniz'e hükmettiğini; Pisalılar, Cenovalılar ve Venedikliler ile sıkı işbirliği içinde bulunup Trablus'tan Tunus yakınlarına ve Batı Mağrib'ten Kayrevan önlerine kadar tüm bölgeyi kontrol altında tuttuğunu görüyoruz.¹⁰ Bunu sağlayan temel sebepler, belki de ada devleti olmalarından mütevellit kendilerini sağlam ve dayanıklı gemiler inşa etmeye mecbur hissetmeleriydi. Bunun yanında jeopolitik konumları münasebetiyle Akdeniz'deki bağlantılarını güçlü tutup ticarî olarak gelirin büyük kısmına sahip olmak istemeleri mümkün görünmektedir.

Bununla birlikte Sicilya'daki Normanlar ile Mısır'daki Fâtımîlerin ilişkileri sürekli aynı minvalde gitmemiştir. Normanlar, II. Roger zamanında Fâtımî gemilerine,¹¹ sonrasında sırasıyla tahta geçen I. ve II. William [Guillaume]

- 9 Seyyid, *a.g.e.*, s. 522; Heyd, *a.g.e.*, s. 437-438; Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında...*, s. 165; Canard, "Une Lettre...", *Miscellanea Orientalia*, s. 126; Helen Wieruszowski, "The Norman Kingdom of Sicily and the Crusades", *A History of the Crusades*, II, ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press Madison, Milwaukee, and London, 1969, s. 27; Johns, "Malik İfrîqiya:...", *Libyan Studies*, 18, s. 97; Grunebaum, "The Nature of...", *Colloque International Sur L'histoire Du Caire*, s. 206. Johns'un ("Malik İfrîqiya:...", *Libyan Studies*, 18, s. 99) Fâtımîler ve Sicilya Normanları arasındaki ilişkilere ve ticarete dair yorumu şöyledir: "İfrîkiye kıyısı boyunca barışın ve refahın Normanlar tarafından yeniden tesis edilmesi, Fâtımîler için önemli bir fırsat gibi görünmüş olabilir. Ne var ki, tam da aynı süre zarfında Fâtımî Halifesi Hâfız-Lidîmillâh kendi ekonomik imparatorluğun başka bölgelerine gözünü çevirmiş de olabilirdi."
- 10 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, İstanbul t.y., XI, s. 119. Krş.: Abulafia, "The Norman Kingdom of...", *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, s. 35; Lewis-Runyan, *European Naval...*, s. 66. David Abulafia diğer bir çalışmasında (*The Two Italies, Economic relations between the Norman Kingdom of Sicily and the Northern Communes*, Cambridge University Press, 1977, s. 86) Sicilya'nın hem deniz hem de ekonomik gücü üzerine şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "En nihayetinde, Kuzey Afrika'da hâkimiyet demek Norman gemilerinin Sicilya ile İfrîkiye arasındaki boğazlarda söz sahibi olacağı ve Akdeniz'in bir ucundan ötekine seyahat etmekte olan ve boğazların her iki yakasındaki söz konusu limanlarda duran tüm gemilerden vergi isteyebileceği anlamına geliyordu." Normanların Kuzey Afrika'yı istilâ etmek için yapmış olduğu deniz seferleri ve Akdeniz'deki faaliyetleri hususunda bkz.: Abulafia, "The Norman Kingdom of...", *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, s. 26-49; Cuma Muhammed Mustafa el Cündî, "Alakat Nurman Sıkıllıye bi'l-Kuvvetü'l-İslâmiyye fi Şimal İfrîkiye hilalü'l-Karnî's-Sadis el-Hicri/el Sani Aşar el Miladi", *Havliyatü'l-Adab ve'l-Ulumü'l-İçtima-iyye*, sayı 23, Kahire, 2002, s. 7-126.
- 11 İbnü'l-Esîr (*a.g.e.*, XI, 87) Sicilya Norman Kralı II. Roger'nin 536 (1141-1142) yılında Kuzey Afrika'ya hareket eden Mısır gemilerini ele geçirdiğini zikredilmektedir. Krş.: Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 22.

dönemlerinde ise Mısır'daki sahil şehirlerine saldırılarda bulundular. Makalede, Sicilya Normanları tarafından Yakın Doğu'da gerçekleştirilen bu baskınlar, çıkarmalar, dindaşlarına yapılan yardımlar, II. William'ın III. Haçlı Seferi öncesinde Haç'ı taşımak adına yürüttüğü faaliyetler Akdeniz dünyası açısından bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

26 Şubat 1154 tarihinde II. Roger'nin ölmesinden sonra oğlu I. William, Sicilya tahtına çıktı (1154-1166). Yeni Papa IV. Adrian (1154-1159), Bizans İmparatoru Manuel Komnenos (1143-1180) ve Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa (1152-1190), Sicilya Kralı I. William'a karşı beraber hareket etme kararı aldılarsa da bu ittifakın, müttefiklerin birbirlerini kıskanmaları ve rekabet etmeleri dolayısıyla uzun sürmesi mümkün değildi. Görünen o ki, Pisalılar Barbarossa'nın da teşvikiyle o vakte kadar Normanlarla dostâne ilişkiler içinde bulunan Fâtımî Hilâfeti ile daha da yakından ilgilenmeye başlamışlardı. 1154 yılında Halife Zâfir-Biemrillâh'a (544-549/1149-1154) kendilerini korsanlıkla suçlamaması hususunda elçiler gönderen ve Kudüs Haçlı Krallığı'na (1099-1187) yardım etmekten imtina etmeleri gerektiğini anlayan Pisalılar¹² İskenderiye'de ticarî imtiyazların yanı sıra bir funduk [fondaco] ile ödüllendirildiler. Nitekim yapılan bu anlaşmayla Pisa'dan İskenderiye'ye kereste, demir ve zift getirildiği bilinmektedir. Fâtımî Hilâfeti ve Pisa arasındaki bu ticarî münasebetler yüzünden Sicilya Norman Kralı I. William, babası zamanında yapılan anlaşma (veya anlaşmaların) şartlarını ihlâl eden Fâtımî Devleti'ne karşı savaş açtı.¹³ Yukarıdaki ifadelerden

12 Pisalıların Fâtımî ve Eyyübîler ile münasebetleri hakkında bkz.: Karl-Heinz Allmendinger, *Die Beziehungen Zwischen der Kommune Pisa und Ägypten Im Hohen Mittelalter*, Wiesbaden, 1967, s. 45-66.

13 Amari, *Storia...*, III, s. 465-466; G. B. Siragusa, *Il Regno di Guglielmo I in Sicilia*, Palermon, 1885, s. 45-46; William Heywood, *A History of Pisa, Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge, 1921, s. 121; Heyd, *a.g.e.*, s. 438-440; Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 30; Johns, "Malik Ifrîqiya:...", *Libyan Studies*, 18, s. 98; David Jacoby, "The Supply of War Materials to Egypt in the Crusader Period", *Commercial Exchange across the Mediterranean, Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*, Aldershot, Hampshire, Burlington, VT, Ashgate, c2005, s. 106. Fâtımîlerin Pisa ile olan ticarî münasebetlerin gelişimi hususunda ayrıca bkz.: Michele Amari, *I Diplami Arabi del Real Archivio Fiorentino*, Firenze, 1863, s. 248-249. Chalandon (*Historire de la Domination...*, II, s. 188) Bizans ve Alman İmparatoru arasındaki ittifaktan bahsederken Sicilya'nın da ittifak arayışı içinde olduğunu belirtmektedir. Cahen (*Haçlı Seferleri Zamanında...*, s. 183-184, 186-188) Pisa ile olan bu ticarî münasebetler sebebiyle mi 1154-1155 dolaylarında Nil Deltası'nın Sicilyalılar tarafından yağmalandığını bilemediğini ifade ederken aslında 1140 yılından itibaren Mısır'daki Fâtımîlerin belki de Nüreddin Mahmûd'un etkisiyle Arap-Müslüman tepkisi verdiğini ve yeni yeni oluşmaya başlayan bu yönetimin Hıristiyanlara karşı daha az hoşgörülü olduğunu ifade eder. Aynı şekilde II. Roger'nin, Trablus da dâhil, Kuzey Afrika'nın limanlarına saldırması

de anlaşılacağı üzere, I. William döneminde Mısır sahil şehirlerine yönelik saldırılar, II. Roger'nin ölümünden sonra ve Pisa ile olan ticarî münasebetler sebebiyle yapıldı.

Fâtımî Halifesi Zâfir-Biemrillâh'tan sonra yerine geçen çocuk yaştaki oğlu Fâiz-Binasrillah (549-555/1154-1160) döneminde Norman filosu, Tinnîs şehrine ilk baskını düzenledi (8 Cemâziyevvel 549/21 Temmuz 1154). Şehri üç gün boyunca yağmalayan Norman birlikleri ele geçirdikleri pek çok ganimetle bu kenti terk ettiler. Bu felâketin ardından şehirden deniz yoluyla kaçanlar ya da saklananlar geri döndüler.¹⁴ Sicilya Normanları daha sonrasında Cemâziyelâhir 550'de (2-30 Ağustos 1155) bu sefer 60 gemiyle Dimyat'a baskın düzenlediler. Akabinde bu şehir yanında Tinnîs, Reşîd [Rosetta] ve İskenderiye'ye saldırıp

Mısır'da, Mağrib'le geleneksel türdeki ticarî ilişkilerini elinde tutan çeşitli çevrelerde memnuniyetsizlik oluşturmaktaydı.

- 14 İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 331; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*, I, nşr. İbrahim Şemseddin, Beyrut, 2002, s. 295; Sigeberti Continuatio Praemonstratensis, *MGH SS*, VI, s. 456. Tam tarihini Ebû Şâme el-Makdisî'nin verdiği bu saldırı hususunda İbnü'l-Esîr (*a.g.e.*, XI, s. 164), Ebü'l Fidâ (*el-Muhtasar fî târihi'l-beşer*, III, nşr. Muhammed Zeynuhum Azab-Yahya Seyyid Hüseyin, Kahire t.y., s. 38), Makrîzî (*İtti'âzü'l-hunefa bi-ahbâri'l-eimmetü'l-Fâtimiyyin el-Hulefâ*, III, nşr. M. H. M. Ahmed, Kahire, 1973, s. 207) h. 548 (1153-1154) yılını Normanlar tarafından Tinnîs'e baskının yapıldığı sene olarak kaydederler. Bu baskın hakkında ayrıca bkz.: Amari, *I Diplomi...*, s. 458; Chalandon, *Historire de la Domination...*, II, s. 189; Andrew S. Ehrenkreutz, *Saladin*, State University of New York Press Albany, 1972, s. 20; Ahmad, *a.g.e.*, s. 59; Abdülaziz Sâlim- A. M. el-Abbâdi, *Târihu'l-Bahriyyeti'l-İslamiyye fî Mısır ve 'ş-Şam*, Beyrut, 1981, s. 125; Yaacov Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, Leiden-New York, København, Köln, 1991, s. 113, n. 77; Yaacov Lev, *Saladin in Egypt*, Brill/Leiden-Boston-Köln, 1999, s. 164; Heyd, *a.g.e.*, s. 438; John H. Pryor & Elizabeth M. Jeffreys (*The Age of ΔPOMΩN, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill-Leiden/Boston, 2006, s. 107; Andrew S. Ehrenkreutz, "The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea in the Middle Ages", *Journal of the American Oriental Society*, 75/2, 1955, s. 102; Johns, "Malik İfrîqiya:...", *Libyan Studies*, 18, s. 97-98. Bu baskının ardından yaşanan gelişmeler hususunda Lâtin kroniği [Sigeberti Continuatio Praemonstratensis, *MGH SS*, VI, 456] 1154 yılı hadiseleri içinde şu bilgileri sunmaktadır: "Sicilya Kralı I. William'ın donanması Mısır'daki Tinnîs kentini tahrip etti ve yağmaladı, buradan büyük miktarda altın, gümüş ve hem de bol miktarda pahalı giysi alınıp götürüldü. Sicilya Normanları oradan geri dönerlerken Bizans İmparatorluğu'nun 140 gemiden oluşan filosuyla karşılaştı. Onları yenen Sicilya Normanları bitimsiz bollukta farklı zenginliklere vasil oldular. Muvahhidler, İtalya'da Pozzuoli'deki kaleyi yağmalayınca Sicilya Kralı kendi adamları aracılığıyla onları gemilerle izleyerek yakaladı ve katletti." Krş.: Amari, *Storia...*, III, s. 467; Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 30; Johns, "Malik İfrîqiya:...", *Libyan Studies*, 18, s. 98. Lâtince metnin tercümesini yapan Prof. Dr. Bedia Demiriş'e müteşekkirim.

görülmemiş miktarda altın, gümüş yanında diğer ganimetlerle döndüler.¹⁵ Hugo Falcandus'un¹⁶ “*II. Roger'nin ölümünden sonra Muvahhidler sebebiyle Afrika'daki Sicilya yönetiminin çöküşü I. William'in babasının görkemli fetihlerini ve Afrika'daki Hıristiyanların geleceğini çok az önemseydiği inancını ortaya çıkardı.*” kaydını David Abulafia, Fâtımî topraklarına yapılan baskınlar hususunda şu şekilde yorumlamaktadır: “*Sırf bu sebeple yeni kral (I. William) Müslümanların ve Bizans İmparatorluğu'nun daha az hassas olan noktalarına saldırarak ün kazanmaya çalıştı.*”¹⁷

Yapılan ilk saldırının tarihi hususunda ihtilâf bulunsa da İbnü'l-Kalânîsî'nin (ö. 555/1160) hadiselerine yakın dönemde yaşadığı ve ondan iktibas eden Ebû Şâme (ö. 665/1267) tarafından çıkarmanın tam tarihinin verildiği hesaba katılırsa Sicilya Normanlarının Mısır'a ilk baskını 8 Cemâziyevvel 549 (21 Temmuz 1154) tarihinde, ikincisini ise Cemâziyelâhir 550'de (Ağustos 1155) yaptıklarını söylemek mümkün görünmektedir.¹⁸ Yine İbnü'l-Kalânîsî'nin kaydından hareketle Normanların ilk baskınına Fâtımî donanmasının Sûr şehrine saldırarak karşılık verdiği görülmektedir. Saldırı öncesinde ciddi hazırlıklar yapılmıştı. Donanmaya seçilen askerlerin arasına Haçlıların konuştuğu dilleri bilen askerler yerleştirilmiş ve bunlara Haçlı elbiseleri giydirilerek gemilerde istih-

15 Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr fî zikr el-Hutat ve'l-âsâr*, I, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, London, 2002, s. 583; Amari, *Storia...*, III, 467; Amari, *I Diplomi...*, s. 458; G. B. Siragusa, *Il Regno di Guglielmo I in Sicilia*, s. 46-47; Ehrenkretz, *Saladin*, s. 20; Heyd, *a.g.e.*, s. 438; Wieruszowski, “The Norman Kingdom...”, *A History of the Crusades*, II, s. 30; Ehrenkretz, “The Place of...”, *Journal of the American Oriental Society*, 75/2, 1955, s. 102; Johns, “Malik İfrîqiya:...”, *Libyan Studies*, 18, s. 98. Burada dikkatimi çeken bir husus bulunmaktadır. Lâtîn kroniğinin 1154 yılındaki Tinnîs baskını sonrasında Bizans ve Muvahhidlere karşı kazanılan zaferlerin M. Amari ve G. B. Siragusa tarafından Mısır'a Ağustos 1155'te düzenlenen ikinci Norman baskını -yani Dimyat, Tinnîs, Reşid ve İskenderiye üzerine yapılan- sonrasında kaydedilmesinin mantığını anlayamadım. Amari (*I Diplomi Arabi...*, s. 253-254) Pisa başpiskoposu ve konsüllerine Fâtımî veziri Talâî' b. Rüzîk tarafından gönderilen ve yalnızca aynı dönemdeki Lâtince çevirisi bulunan 2 Şubat 1156 tarihli bir mektupta da Tinnîs'e yapılan Sicilya saldırısından bahsetmektedir. Krş.: Johns, “Malik İfrîqiya:...”, s. 98. Bu ifadelere göre fiilî bir saldırı oldu ancak saldırının tarihi net değildir; belki de mektup Ağustos 1155 saldırısı hakkındadır, oldukça muğlak bir kayıt.

16 *History of the Tyrants of Sicily 1154-69*, İngilizce trc. ve notlar Graham A. Loud-Thomas Wiedemann, Manchester, 1998, s. 24-28.

17 “The Norman Kingdom of...”, *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, s. 42.

18 Aslında bu Norman baskınlarının yılı hakkında kaynaklardaki ifadelerin farklı olması şu şekilde de değerlendirilebilir: İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Fidâ ve Makrîzî'nin belirttiği h. 548 yılı Normanların birinci baskınına işaret ederken, Mısır'a yapılan ikinci saldırının İbnü'l-Kalânîsî ve Ebû Şâme'nin kaydettiği gibi h. 549 yılında olduğu düşünülebilir.

dam edilmişlerdi. Vezir Talâî' b. Rüzîk tarafından oluşturulan donanma, Sûr Limanı'na giderek orada içinde çok sayıda asker ve malın yer aldığı büyük bir Bizans gemisine (şahtûr türünde) saldırıp ele geçirdi. Yapılan bu sefer sonrasında Fâtımî donanması elde edilen büyük ganimetler ile Mısır'a döndü (Şâban 550/Eylül-Ekim 1155).¹⁹ Yaacov Lev, Sûr şehrine yapılan saldırıyı Tinnîs'e yapılan baskına karşı misilleme olarak görmenin ilgi çekici olduğunu belirtirken Fâtımîlerin Sicilya'ya saldırmak konusunda aciz olduğu veya isteksiz davrandığı, sınırlarına yakın hedefleri seçtiğini ifade etmektedir.²⁰ Sicilya ile Mısır arasındaki coğrafi uzaklık ve Mısır'ın hemen yanı başında kurulmuş Haçlı Kralığı'nın oluşturduğu tehlike yanında Fâtımîlerin o dönemde Doğu Akdeniz'de savunma durumunda İslâm'ın tek savunucusu olduğu hesaba katılmalıdır. O zaman kendi ülkelerini korumayı maceraperest tutkulara ve anlık öfkeye yeğlemelerinin gerekliliği anlaşılacaktır. Fâtımî donanmasının yeterli güce sahip olmadığını söylemek doğru değildir; nitekim Bizans İmparatorluğu ve Sicilya Normanları arasındaki savaş sırasında Bizanslıların Normanlara karşı Fâtımîlerden donanma desteği talep ettikleri, bu vesileyle bir iyi niyet göstergesi olarak Fâtımîlerin ellerinde tuttukları bazı Haçlı savaş tutsaklarını Bizanslılara teslim ettikleri bilinmektedir.²¹ Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un bu yardım talebi Fâtımîlerin ülke içinde yaşanan tüm problemlere rağmen dikkate değer deniz gücüne sahip olduklarını ve denizcilik hususundaki maharetlerini kaybetmediklerini göstermektedir.

John H. Pryor'un XII. yüzyıl Akdeniz dünyasının durumuyla ilgili olarak: "*XII. yüzyılda profesyonel ve sürekli savaş donanmalarına sahip güçler Mı-*

19 İbnü'l-Kalânisi, *a.g.e.*, s. 331-332; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn...*, I, s. 298; İbn Müeyesser, *el-Münteka min ahhâri Mısr li 'İbn Müeyesser*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, Kahire, 1981, s. 153; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ...*, III, s. 224; Sâlim-Abbâdi, *a.g.e.*, s. 125; Lev, *State and Society...*, s. 113; Seyyid, *a.g.e.*, s. 283; Pryor-Jeffreys, *The Age of...*, s. 75. Vassilios Christides ("Arab-Byzantine Struggle in the Sea: Naval Tactics (7th-11th Centuries A. D.): Theory and Practice", *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, s. 103) bu bilgi yanında Arapların gemilerini Haçlı savaş gemisine güzel bir şekilde dönüştürmüş olmalarının yapıyı ve işlevi tamamen anlamalarının işareti olarak görmektedir. Asvanlı şair Ebu Ali Hassan el-Mühezzeb b. Zübeyr Mısır donanmasının Trablusşam denizi önlerinde Haçlı donanmasına karşı Talâî' b. Rüzîk zamanında kazandığı başarıyı dile getirdiği mısralar için bkz.: Muhammed Kâmil Hüseyin, *el-Hayatü'l-fikriyye ve'l-edebîyye bi-Mısr mine'l-fethi'l-Arabî hatta âhiri'd devleti'l-Fatimiyye*, Kahire, 1959, s. 176. Krş.: Sâlim-Abbâdi, *a.g.e.*, s. 133.

20 *Saladin in Egypt*, s. 54.

21 İbn Müeyesser, *a.g.e.*, s. 156-157; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ...*, III, s. 233-234; Sâlim-Abbâdi, *a.g.e.*, s. 126; Lev, "The Fatimids and Byzantium, 10th-12th", *Graeco-Arabica VII-VIII*, ed. Vassilios Christides-Theodere Papadopoulos, Nicosia, 2000, s. 276.

sır'daki Fâtımîler, Bizans İmparatorluğu ve Sicilya Krallığı'ydı. Bu tarihlerde Venedik, Cenova ve Pisa ihtiyaç duydukları zaman ticaret gemilerini savaş donanmasına döndürüyorlardı. Bu durum, diğer deniz güçleri için de olağan bir uygulamaydı. Nitekim deniz gücüne duydukları gereksinimin geçici niteliği göz önüne alınırsa Haçlı Devletlerinin de aynı yolu izlemelerinde şaşırarak bir şey yoktu."²² şeklindeki yorumu da bu hükmümüzü teyit etmektedir.

Bizans İmparatorluğu ile Fâtımîler arasındaki temaslar her ne kadar azalmış olsa da, Mısır'ın siyasî parçalanmışlığı ve bunu takiben bölgedeki gelişmeler Bizans'ın dikkatinden kaçmamıştı. Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates, İmparator Manuel Komnenos'un Mısır'ın işlerine karışmaya yönelik artan ilgisine şahitlik etmektedir. 1163 yılında Nûreddin Mahmûd²³ ile Kudüs Haçlı Kralı I. Amaury [Amalric] (1163-1174) arasında başlayan Mısır'a hâkim olma mücadelesi Haçlıların aleyhine sonuçlandı. Nûreddin'in kuvvetleri Ocak 1169'da Kahire'ye hâkim olunca bunun Haçlı Krallığı için arz ettiği tehlikeyi anlayan Kral I. Amaury derhâl Batı'dan yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmesini istediği gibi Bizans İmparatoru'na da elçi heyeti gönderip yardım talep etti. Kudüs Haçlı Kralı, Batı dünyasından beklediği desteği alamasa da İmparator Manuel Komnenos I. Amaury'e Dimyat üzerine ortak bir harekât teklifinde bulundu. Bizans İmparatorluğu donanmasını kullanacak, Kudüs Haçlı Krallığı da kara kuvvetleriyle bu ittifaka katılacaktı Böylece Bizans-Haçlı koalisyonunun 25 Ekim-13 Aralık 1169 tarihleri arasında devam eden Dimyat kuşatması, şehrin güçlü savunması ve Bizanslılar ile Haçlılar arasındaki ihtilâflar yüzünden boşa çıktı. Bizans donanması, Mısır'dan dönüş yolunda fırtınalı denizde ağır kayıplar verdi.²⁴ Bu sefer için Yakın Doğu'daki

22 a.g.e., s. 129.

23 Nûreddin Mahmûd hakkında geniş bilgi için bkz.: Ebru Altan, "Haçlılar'a Karşı Mücadelenin Önde Gelen Liderlerinden Nûreddin Mahmûd b. Zengî (1146/1174-)", *Geçmişin İzi Sürülürken Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı, Geçmişten Günümüze Türkistan Tarihinin Bilinmeyenleri*, ed. Muallâ Uydu Yücel-F. Aysel Dingil İlgin, İstanbul, 2017, s. 225-244.

24 Yapılan bu sefer hakkında geniş bilgi için bkz.: Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1995, s. 111-117; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre*, İngilizce trc. E. A. Babcock-A. C. Krey, II, New York, Columbia University Press, 1943, s. 361-369; İbnü'l-Esîr, a.g.e., XI, s. 284-285; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire, 1994, s. 81-84; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn...*, II, s. 91-94; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl (I-III), I, Kahire, t.y., s. 179-184; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, nşr. Heyet, Kahire, VI, t.y., s.7; Stanley Lane-Poole, *History of Egypt in the Middle Ages*, London, 1901, s. 192; Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II,

Haçlılar; Sicilya, Endülüs ve diğer yerlerdeki Franklara (Hıristiyanlara) mektup yazarak yardım istemişlerdi. Haçlılar, Suriye'deki dindaşlarına para, silâh, askerî yardımda bulunmuş ve ele geçireceklerini zannederek Dimyat önünde toplanmak üzere sözleşmişlerdi.²⁵ Sicilya Normanlarının Yakın Doğu'daki Haçlılara Dimyat kuşatmasında yardımcı olmaları, onların Haçlı Seferlerine ilk kez katılmış olduklarını göstermektedir. Sicilyalıların bu seferdeki rolü hususunda kaynaklarımız bize başka bilgi sunmamaktadır. Ancak böylesine büyük bir ittifakta Normanların fiilen yer almaması mümkün görünmektedir. Diğer yandan, Sicilya Normanlarının bu yardımı esnasında 28 Ekim 1166 tarihinde ölen I. William'dan sonra tahta geçen oğlu II. William'ın (1166-1189) bulunduğunu belirtmek kronolojik açıdan faydalı olacaktır.

Görünen o ki, Haçlı-Bizans ittifakının Mısır tarafından bertaraf edilmesi 570 (1174) yılına kadar Akdeniz'de geçici bir barış ortamını sağlamıştır. Nitekim Nûreddin Mahmûd adına Mısır'ın idaresini elinde bulunduran Selâhaddîn Eyyûbî bunu takip eden dönemde bölgedeki durumunu sağlamlaştırma imkânı bulmuş, kısa süre sonra Mısır'da hutbeyi Abbâsîler (750-1258) adına okutmuş ve böylece Fâtîmî Hilâfeti son bulmuştur. (10 Muharrem 567/13 Eylül 1171). Nûreddin Mahmûd'un 11 Şevval 569 (15 Mayıs 1174) tarihindeki vefatının ardından da

s. 394-395; Ehrenkreutz, *Saladin*, s. 76, 79-80; Heyd, *a.g.e.*, s. 443; Sâlim-Abbâdi, *a.g.e.*, s. 302; Rogers, *a.g.e.*, Oxford, 1992, s. 83-86; Lev, *Saladin in Egypt*, s. 163; Seyyid, *a.g.e.*, s. 302-303; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997, s. 128; Pryor, *a.g.e.*, s. 81, s. 129; Pryor-Jeffreys, *The Age of...*, s. 115; Ehrenkreutz, "The Place of...", *Journal of the American Oriental Society*, 75/2, 1955, s. 103-104; Lev, "The Fatimids and...", *Graeco-Arabica VII-VIII*, s. 276-277; Demirkent, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri 17-18 Mayıs 2004, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi*, İstanbul, 2005, s. 57; Serkan Özer, "Haçlı-Bizans Müttefik Ordusunun Dimyât Kuşatması (1169)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, Erzurum 2018, s. 499-513. Niketas Khoniates (*a.g.e.*, s. 111) Bizanslıların Mısır (Dimyat) kuşatması için oluşturduğu donanmadaki gemi adedi olarak 200 rakamını zikretmektedir. Willermus Tyrensis (*a.g.e.*, II, 361) ise Bizans donanmasının çıkarma amaçlı kullanılmak üzere 150 kadırğa ve 60 özel gemiye sahip olduğunu ve savaş filosuna 10 ilâ 20 donan gemisinin eşlik ettiğinin bilgisini verir. Makrîzî (*İtti'âzü'l-hunefâ...*, III, s. 315-316) 51 günlük kuşatma sonunda 300 Haçlı gemisinin ağırlıklarından dolayı battığını kaydetmektedir.

25 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XI, s. 284; Ebû Şâme, *a.g.e.*, II, s. 91; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 180, Makrîzî, *el-Mevâz...*, I, s. 584. Makrîzî (*İtti'âzü'l-hunefâ...*, III, s. 315) ise bu hadise hakkında şöyle kayıt düşmüştür: "Franklar Sicilya'ya ve diğer Frank ülkelerine mektup yazıp yardım isterdiler. Onlar para, silâh ve adam gönderip oradan hareket ederek burçlar ve mancınıklarla Dimyat'a geldiler. Avrupa'dan gelen şîni, taride, musattah ve şelendî türlerindeki gemilerinin adedi 1.100 idi." Krş.: Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 394.

Selâhaddîn Mısır'da bağımsızlık kazanmıştır. Daha sonra Fâtımî Hilâfeti'ni ortadan kaldırıp Mısır'da Abbâsîler adına hutbe okuttu (10 Muharrem 567/13 Eylül 1171). Nûreddin Zengi'nin 11 Şevval 569 (15 Mayıs 1174) tarihindeki vefatı ise Selâhaddîn'e Mısır'daki hâkimiyetini sağlamlaştırma imkânı verecekti.

Bununla beraber Fâtımî Hilâfeti meselesi hemen kapanmadı. 1171 yılı ve bunu takip eden yıllarda Fâtımî taraftarları çeşitli ayaklanmalar gerçekleştirdiler. Fâtımî Hilâfeti'nin kaldırılmasına karşı asıl büyük tepki 569 yılı sonları ile 570 yılının ilk aylarında (Mart-Nisan 1174) ortaya çıkarılan Umârat el-Yemeni ve yandaşlarının komplosudur. Komployu düzenleyen saraydaki Fâtımî yandaşları; Kudüs-Haçlı Krallığı (1099-1187), Sicilya Normanları ve Haşhaşîler ile işbirliği içindeydiler. Selâhaddîn Eyyübî, 2 Ramazan 569 (6 Nisan 1174) tarihinde bu isyanı şiddet kullanarak bastırdı.²⁶ Komplonun başarısız olduğundan haberi olmayan Sicilya Kralı II. William yapılan ittifak üzerine aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'na karşı prestij gösterisinde de bulunmak adına 1174 yılı ilkbaharında uzun hazırlıklardan sonra Akdeniz ve Kuzey Afrika'da dehşet saçan donanmasını Lecce Kontu Tankred kumandasında doğuya gönderdi. Diğer yandan bu donanma yoldayken komplonun başarısızlığından haberdâr olan I. Amaury öldü (11 Temmuz 1174). Selâhaddîn Eyyübî ise bahsedilen komplocular ve Bizans İmparatorluğu vasıtasıyla durumdan haberdardı. Durumdan haberi olmayan Normanlar ise yollarına devam ederek 26 Zilhicce 569 (28 Temmuz 1174) tarihinde İskenderiye önüne vardılar.²⁷ II. William, gemilerini Müslüman topraklarına saldırıya gönderirken sadece Sicilya'nın ticarî menfaatlerini ve Batı ile kutsal yerler

26 Bu isyan hakkında bkz.: Bündârî, *el-Berku'ş-Şâmî*, I. Kısım, nşr. Ramazan Şeşen, Beyrut, 1971, s. 147-150; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XI, s. 320-321; Ebû Şâme, *a.g.e.*, II, s. 185-195; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 243-244, II, s. 476; Amari, *Storia...*, III, s. 506-507; Villars, *a.g.e.*, s. 297; Lev, *Saladin in Egypt*, s. 93; Ramazan Şeşen, *Sâlâhaddîn Eyyûbi ve Devri*, İstanbul, 2000, s. 50-51; Malcolm Cameron Lyons-D. E. S. Jackson, *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, Türkçe trc. Zehra Savan, İstanbul, t.y., s. 90-91; David Jacoby, "Diplomacy, Trade, Shipping, and Espionage between Byzantium and Egypt in the Twelfth Century", *Latins, Greeks and Muslims: Encounters in the Eastern Mediterranean 10th-15th Centuries*, Farnham, Ashgate Publishing Limited, 2009, s. 88-89. Chalandon (*Histoire de la Domination...*, II, 395) ayrıca 1173 yılının yazında Kudüs ve Sicilya arasında bir anlaşmanın olduğunu da ifade etmektedir.

27 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XI, s. 321, 330; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 483; Amari, *Storia...*, III, s. 507-509; Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 396; Ehrenkreutz, *Saladin*, s. 124-125; Şeşen, *a.g.e.*, s. 59; Lyons-Jackson, *a.g.e.*, s. 100; Jacoby, "Diplomacy, Trade, Shipping...", *Latins, Greeks and Muslims: Encounters in the Eastern Mediterranean 10th-15th Centuries*, s. 89, 93. Chalandon (*Histoire de la Domination...*, II, 395) ve Wieruszowski ("The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, 35) ne Sicilya Kralı II. William'ın ne de Kudüs Kralı I. Amaury'nin komployu veya idamları öğrendiğini, dolayısıyla da saldırılarının bir Şii ayaklanmasından destek bulamayacağından haberdar olmadıklarını belirtmektedirler.

arasındaki irtibatın serbestçe devamını sağlamaya çalışmıyordu. O, tüm bunların yanında Şark Hıristiyanlarının hâmîsi olma hayalini kuruyor ve bir Haçlı Seferi'nin de faydalı olacağına inanıyordu. Unutulmamalıdır ki, Sicilya Kralı'nın Müslümanlarla daha önce giriştiği savaşları inceleyen II. William, daha sonra bizzat Haç'ı kabul ederek III. Haçlı Seferi için elinden gelen her şeyi yapmayı plânlıyordu.²⁸

Selâhaddîn tarafından Şam'daki bazı önemli emîrlere gönderilen bir mektupta olayın bundan sonraki gelişmeleri teferruatıyla şöyle anlatılır:

“Bu mektup 26 Zilhicce Pazar günü öğle vakti Sicilya donanmasının İskenderiye cephesine çıkartmasından sonra yazıldı. Onların donanmasının İskenderiye önüne gelişi öğleden ikindiye kadar devam etti. Donanmanın geleceği tarafımızdan bilinmesine rağmen, gözetleme görevlilerinin gafleti anına rastladı. Bu donanmanın haberleri ve çeşitli ülkelere saçtığı dehşet meşhurdur. Kuzey Afrika ülkelerinde İbn Abdülmü'min'i,²⁹ Akdeniz adalarında Bizans İmparatoru'nu tehdit etmiştir. Bu sırada İskenderiye vâlisinin askerleri iktâlarına gitmişlerdi. Pek azı yanında bulunuyordu. Sicilya askerleri ertesi sabah kıyıya çıktılar: Türklerden akıllı bir grup, halkın düşmana sahilden uzakta, sura yakın bir yerde karşı koymasını tavsiye ettiler. Sahil boşaltıldı. Sicilya donanması çıkarma yapma imkânı buldu. Tarîdelerden atlarını, kalyonlardan yayalarını indirdiler. Esir alınanların ifadesine göre, düşman süvarilerinin sayısı 1.500'dür. Bunlardan 1.000'i mızraklı şövalye, geriye kalan 500'ü de hafif zirhli okçu Türk süvarileriydi. 200 kalyonları vardı; bu gemilerin her birinde 150 savaşçı, toplamda da 30.000 adam bulunuyordu. At taşıyan tarîdelerin sayısı ise 36, kereste ve muhasara âletleri taşıyan gemilerin sayısı altı idi. 40 teçhizat gemisi, aynı zamanda da mancınık ekiplerini, hizmetkârlarla zanaatkârları da taşıyordu ve bunların toplam sayısı da 50.000 idi. Düşman karaya çıkınca³⁰ Müslümanlar üzerine hamle yaptı. Bu hamle sırasında kumandanlarımızdan Mahmûd el-Basâru vardı. Bu kumandan çarpışırken şehit düştü. Düşman, Müslümanları surlara kadar püskürttü. Bunun üzerine, düşman gemileri limana girmeye başladılar. Bu sırada limanda çeşitli harp ve ticaret gemileri vardı. Adamlarımız düşmandan önce davranarak limanda bulunan gemileri batırdılar veya yaktılar. Harp akşama kadar devam etti. Sicilyalılar akşam olunca ça-

28 Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 393. Krş.: Ahmad, *a.g.e.*, s. 60.

29 Muvahhidlerden Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdülmü'min (1163-1184).

30 Anakaraya Pharos'tan (İskenderiye Feneri) çıktılar. Makrizî, *el-Sülûk fî marifeti düvel el-mülûk*, 1. cilt 1. kısım, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire 1956, s. 56. Krş.: Lyons-Jackson'a göre (*a.g.e.*, s. 101) bu durum, gemilerini eskiden Pharos Adası denilen yerdeki kuzeye bakan körfez olan korsan yatağına demirledikleri anlamına gelmektedir.

dırlarını karaya çıkarıp çadırlarda gecelediler. Çadırlarının sayısı ise 300'dü. Düşman, geceyi muhasara âletlerinin hazırlanmasıyla geçirdi. Sicilyalılar, Salı sabahı hücumla geçtiler. Üç debbâbe (hareket hâlindeki kule), üç büyük mancınık diktiler. Bu mancınıklarla yanlarında getirdikleri siyah taşları atıyorlardı. Debbâbeler burçlar gibi büyüktü. Bunlarla hücumla geçip surlara yaklaştılar. Çarpışma bütün gün boyunca devam etti. Biz, Fâkûs'taki³¹ karargâhtayken, düşmanın gelişinin üçüncü günü haber güvercinle bize ulaştı. Hemen İskenderiye ve Dimyat cephelerine asker gönderdik. Yanımızda bulunan Bedreddîn Eyyüb ile Fârisüddîn Temîrek askerleriyle İskenderiye'ye koştular. İskenderiye etrafında ve Buheyra'da bulunan müfred ve başka sınıftan askerler Salı ve Çarşamba günleri onların kuvvetlerine katıldılar. Berka'daki Araplara karşı gönderilen Takiyyüddîn'in askerlerinden bir kısmı da geri döndü. Düşmanın mancınıkları ve debbâbeleri surun bir ok atımlık yakınına kadar yaklaşmıştı. Bu sırada, şehirde toplanan kuvvetlerimiz, ansızın mancınıkların ve debbâbelerin karşısındaki sur kapısını açarak hücumla geçtiler. Hazır bulunan emîrler ve süvariler atlarına binerek kapılardan çıkıp düşman üzerine atıldılar. Cephe halkı her taraftan koşarak düşmanın hücum kulelerini yaktılar. Var güçleriyle çarpıştılar. Kılıç kılıca mücadele Çarşamba akşamına kadar devam etti. Düşman perişan olmuş, muhasara âletleri yakılmıştı. Müslümanlar, alışveriş yapmak için şehre gelmişlerdi. Biz de imdada gelmekte olduğumuzu bildirmesi için memlûklerimizden Akkuş adında birini önden göndermiştik. Akkuş, yanına iki yedek at alarak hareket etti. Bizden el-Ma'addiye'de ayrıldığını bildirerek Çarşamba günü ikindiden sonra İskenderiye'ye girdi ve geliş müjdemizi verdi. Bu müjdeyi duyan halk galeyana geldi. Her taraftan naralar yükseldi. Namaz kılmak ve alışveriş yapmak için gelen halk surların kapılarından çıktılar. İskenderiye halkı ve çevredeki kabileler birbirini düşmanla çarpışmaya çağırdılar. Ben aralarında olunca Allah Müslümanların yüreklerine cesaret verdi. Evinden çıkan herkes önümüzden düşmanla çarpışmaya koşuyor, sanki kahramanlığının tarafımızdan görülüp takdir edilmesini istiyordu. Nihayet, zafer Müslümanlara nasip oldu. Çadırlarında bulunan Franklara hücum ettiler. Ortalık kararırken şehir halkı, düşmanın çadırlarını içlerindeki kıymetli eşya ile birlikte ele geçirdiler. Düşman piyadesine çok büyük zayıat verdiler. Adamlarımız düşman süvarilerini esir aldı. Onlardan ancak üzerlerindeki zırhı çıkartıp kendini denize atanlar kurtuldu. Adamlarımız denizde bulunan düşman gemilerine de hücum edip bazılarını batırdılar. Bunun üzerine, diğer gemiler demir alıp kaçtılar. En sonunda 300 süvari bir tepede tutunmaya çalıştılsa da atları ellerinden alındı. Kimi öldürüldü, kimi esir edildi. Esir edilenler arasında 50 yaşında büyük

31 İskenderiye'ye 193 kilometre mesafede bir yer. Bkz.: Lyons-Jackson, a.g.e., s. 101.

bir adam da vardı. Ganimet olarak alınan hayvanların, koyunların, âletlerin ve silâhların haddi hesabı yoktu. Şam Franklarının bundan daha çoğuna sahip olamayacağı söyleniyor. Atları ele geçirildi. Beraberlerinde ise hiçbir at götürmemişlerdir. Bu donanma, 30 Zilhicce 569 (1 Ağustos 1174)³² Perşembe günü İskenderiye önünden ayrıldı. Nitekim harbedecek takatları kalmamıştı. Büyük ve tehlikeli bir düşmandı. Yalnız, söylediklerine göre muharebe hileleri zayıftı. Esir alınan şövalyelerin akıllularından biri, sefer hakkında bilgi edinmek için huzura çağrıldı. Doğru söylemesi emrolundu. Onun söylediğine göre; donanmada 1.000 süvari (şövalye) vardı. Bu 1.000 süvariden 700'ü çoğunlukla beş aylık bir dönem için 15 ilâ 30 dinar arasında değişen aylık ücretler alıyor, içlerinde 50 dinar aylık alanlar yanında meşhur kimselere ayda 100 dinara kadar maaş veriliyordu. İktâa (dirliğe) bağlı süvari sayısı 300'dü. Okçu Türk süvariler 500 kişiydi. Atlarının sağ kalması şartıyla bunların masrafları krala aitti. Bunların her birinin aylık harçlığı 5 ilâ 10 dinar arasındaydı. Kumandanlarının aylık harçlığı 20 dinardı. 5.000 kişi olan çarhçılar ve sergentler dışındaki muhariplerin sayısı 40.000'e yaklaşıyordu. Donanmanın üç kumandanı vardı. Bunlardan biri Sicilya Kralı'nın amcasının oğluydu."³³ Selâhaddîn Eyyûbî'nin

32 Bündârî (a.g.e., s. 174) Sicilya Normanlarının İskenderiye'den ayrılışının Perşembe günü olduğunu kaydetmektedir, eğer günü esas alırsak bu 30 Zilhicce 569 tarihine, Ebû Şâme el-Makdisî (a.g.e., II, s. 219) ve İbn Vâsıl (a.g.e., II, s. 570) ise bu saldırının 1 Muharrem 570 (2 Ağustos 1174) tarihinde başarısızlıkla sonlandığını zikrederler ki 1 Muharrem 570 tarihi Cuma gününe tekabül etmektedir.

33 Bündârî, a.g.e., s. 169-175; el-Kâdî'l-Fâdîl, *Terassül*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Eyüp Hacı Beşir Ağa, nr. 127, yazmanın İskenderiye çıkarmasıyla ilgili sayfaları ektedir. İbnü'l-Esîr, a.g.e., XI, s. 330-331; Ebû Şâme el-Makdisî, a.g.e., II, s. 219-221; İbn Vâsıl, a.g.e., II, s. 11-16; Makrizî, *el-Sülûk...*, 1. cilt 1. kısım, s. 56-57. (*el-İstîsbâr fî acâibi'l-emsâr*, nşr. Said Zaglul Abdülhamid, Kuveyt, 1985, s. 104) isimli anonim kaynak eser İskenderiye'nin her zaman Sicilyalıların tamah ettikleri bir şehir olduğunu ve her zaman buraya büyük donanmalar gönderdiklerini, o donanmalardan birinin 570 yılında İskenderiye sahillerine inip şehri kuşatma çabası ve Sicilyalıların kutlamalarından bahsetmektedir. Nihayetinde onların başarılı olamadan kaçmaya mecbur bırakıldıklarını da zikreder. Willermus Tyrensis (a.g.e., II, s. 399-400) Norman filusunun 200 adet gemiden oluştuğunu ve şehrin önünde buldukları beş-altı gün boyunca Sicilyalıların epey zaiyata uğradığını anlatarak bize kısa bir kayıt sunar. Krş.: Sevtaç Gölgesiz Karaca, "Kudüs Haçlı Krallığı (1099-1187)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012, s. 323. Araştırma eserlerindeki daha kısa anlatımlar için bkz.: Amari, *Storia...*, III, s. 509-513; Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 396-397; Villars, a.g.e., s. 298; Ehrenkretz, *Saladin*, s. 124-125; Ahmad, a.g.e., s. 60; Rogers, a.g.e., s. 120-121; Lev, *Saladin in Egypt*, s. 164; Şeşen, a.g.e., s. 59-62; Lyons-Jackson, a.g.e., s. 100-101; Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 35-36; Ehrenkretz, "The Place of...", *Journal of the American Oriental Society*, 75/2, 1955, s. 104. Abulafia ("The Norman Kingdom of...", *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, s.

mektubunda belirttiği gibi, bu kadar güçlü ve etrafa dehşet saçan bir donanmaya karşı kazanılan zafer oldukça kıymetliydi. II. William'ın saray adamlarının isyanının bastırıldığını ve I. Amaury'nin öldüğünü bilmemesinin İskenderiye çıkarmasının başarısız olmasında şüphesiz payı vardır. Nitekim yapılan ittifak üzerine Sicilya Kralı donanmasını Doğu Akdeniz'e göndermiştir.

Selâhaddîn Eyyûbî'nin yazdıklarından anlaşılacağı üzere Sicilya Normanlarının oldukça muntazam bir deniz gücüne sahip olmaları ve bu gücün Akdeniz'deki işleyişi hakkında Rogers'ın yorumu dikkat çekicidir: “*XII. yüzyılın son dönemlerinde Normanların kuşatma mürettebatlarının olgunluğunun bir ölçüsü İskenderiye'ye karşı denizden gerçekleşen bu saldırı yoluyla anlaşılabilir. Başarısız olmasına rağmen bu kuşatma, Sicilya Norman Krallığı'nın lojistik ve teknik kapasitesi yanında iyi tertiplenmiş kuşatma mürettebatlarına ve mühendisliklerine işaret eden XII. yüzyılın en kararlı deniz saldırılarından biridir.*”³⁴

Bu yenilgiden sonra 571 (1175-1176) yılında, şînî türündeki Sicilya'ya ait 40 gemi Tinnîs'e geldi ve Norman donanması kenti iki gün kuşattıktan sonra çekildi.³⁵

İki veya üç yıl sonra 573 (1177-1178) senesinde, Sicilya donanması yine 40 gemi ile Mısır'a doğru hareket etti. Normanlar yine Tinnîs'e saldırdılar ve şehri ele geçirdiler. Mısır'ın donanma kumandanı Muhammed b. İshak idi; o sırada gemilerinden uzaktaydı ve bir camiye sığınmak zorunda kaldı. Normanlar şehre girdikleri zaman kimsenin kendilerine saldıracağını beklemezken gece olunca Muhammed b. İshak beraberindeki Müslümanlarla birlikte onlara saldırdı ve Norman işgalcilerden 120 kişi öldürüldü. Ertesi sabah Normanlar, camiye gittiler ve şiddetli bir şekilde çarpışıp 70 kişiyi katlettiler. Sağ kalanlar Dimyat'a gittiler. Normanlar daha sonra Tinnîs'e tekrar saldırıp kenti yaktılar.

---

45) 1174 yılında II. William'ın Kudüs Kralı I. Amaury'nin ordularıyla bağlantı kurmak için İskenderiye'ye oldukça donanımlı bir donanma gönderdiğini ancak çıkarma girişiminin defedildiğini belirtirken Sicilya Kralı II. William'ın 1169'da Kudüs'te I. Amaury ile benzer bir anlaşma yapmış olan eski rakibi Bizans İmparatoru Manuel'i taklit etmeye çalıştığını da ekler. O anlaşma ise, başarılı olunması hâlinde Mısır'ın Bizanslılar ve Haçlılar tarafından paylaşılması şartını içeriyordu; bu sebeple muhtemelen II. William'ın kendisi için benzer imtiyazlar istediğini ifade eder.

34 a.g.e., s. 120-121.

35 Makrîzî, *el-Mevâzı*..., I, s. 488; Amari, *Storia*..., III, s. 514; Chalandon, *Histoire de la Domination*..., II, s. 397; Villars, a.g.e., s. 299; Lev, *Saladin in Egypt*, s. 165; Wieruszowski, “The Norman Kingdom...”, *A History of the Crusades*, II, s. 36; Ehrenkreutz, “The Place of...”, *Journal of the American Oriental Society*, 75/2, 1955, s. 104; Megazi, “Garat...”, *Mecelletü Kulliyeti'l-Adab –Camiatü'l-Benha Mısır*, cilt II sayı 21, s. 1059.

Şehirde dört gün kaldıktan sonra elde ettikleri esir ve ganimetlerle Tinnîs'i terk edip İskenderiye'ye saldırmak için hareket ettiler.³⁶ Bu baskının intikam amaçlı olduğu düşünülmele birlikte Sicilya gemilerinin her iki baskın sonrasında ele geçirdikleri birçok ganimet ve esirle yollarına devam ettiklerine dikkat çekmek gerekir.

II. William'ın tahta çıktığı andan 1180 yılına doğru, Sicilya Adası'ndaki dönüşümün Fâtımî döneminden farklı olarak gözle görülür bir şekilde belirginleştiğini belirtmekte fayda bulunmaktadır. Söz konusu dönemde Sicilya, Müslüman müelliflerin hafif bir abartıyla yazdığı gibi, Hıristiyan yönetimi altındaki bir Müslüman adası değildi artık; II. William'ın hâkimiyeti ile Selâhaddîn Eyyûbî'nin saltanatı arasındaki benzerlikler, II. Roger'nin yönetimiyle Fâtımî Hilâfeti arasındaki benzerliklerden çok daha azdı. Öyle ki, Mısır ile ticarî bağlantıların kıymet-i harbiyesi muhtemelen artık daha azdı. Çünkü Sicilya'daki Yahudi ve Müslüman tüccarların etkisi azalmış ve Amalfi gibi Sicilya Normanlarına ait İtalya'nın güney limanları, meydana İskenderiye yoluyla Yakın Doğu ticaretinde etkin olan kuzeydeki İtalyan rakiplerine bırakmışlardı.³⁷

Bununla birlikte Sicilya Normanları, Doğu Akdeniz'de Mısır'ı hedef almayan başka seferler de düzenlediler. Bunlardan ilki Kıbrıs üzerine Bizans'a karşı destek amaçlı bir çıkarma, diğeri ise mukaddes Kudüs şehrinin Selâhaddîn Eyyûbî tarafından 25 Rebûlâhîr 583'te (4 Temmuz 1187) fethedilmesinden sonra III. Haçlı Seferi için gönderilen bir donanma idi.

573 (1177-1178) yılında Eyyûbî Devleti en son Sicilya donanması ile Mısır sahili açıklarında karşı karşıya gelmiş; iki taraf arasında Tinnîs ve Dimyat şehirlerinde vuku bulan çatışmalardan sonra Sicilya donanması elde ettiği ganimet ve esirlerle Mısır sahillerini terk etmişti. Yakın Doğu'daki faaliyetlerine bir müddet ara vermiş görünen Sicilyalıların jeopolitik olarak kendi coğrafyalarına yakın deniz sahasında çıkarma faaliyetlerinde buldukları görülmektedir. Nitekim Normanlar 1181 yılının yazında İspanya'nın doğusundaki adalara müteaddit at arabaları ve oldukça çok kadırgadan meydana gelen bir donanma ile sefer

36 Makrîzî, *el-Mevâiz...*, I, s. 488; Amari, *Storia...*, III, s. 514; Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 397; Lev, *Saladin in Egypt*, s. 165; Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 36; Ehrenkreutz, "The Place of...", *Journal of the American Oriental Society*, 75/2, 1955, s. 104-105; Megazi, "Garat...", *Mecelletü Kulliyeti'l-Adab -Camiatü'l-Benha Mısır*, cilt II sayı 21, s. 1059.

37 Abulafia, "The Norman Kingdom of...", *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, s. 46.

düzenlemişlerdir.³⁸ Willermus Tyrensis,³⁹ Sicilyalıların hazırlıklarından haberdar olan Selâhaddîn Eyyûbî'nin Mısır'a yönelindiklerinden korktuğunu ancak bu endişesinin yersiz olduğunu çünkü Normanların Balear Adalarına tevcih ettiklerini kaydetmektedir. Eyyûbî Devleti'nin müessesinin bu korkusunun ya da çekincesinin yerinde olması makul karşılanmalıdır. Nitekim Selâhaddîn Eyyûbî daha önce Mısır sahillerine çıkarmalarda bulunan Sicilya Normanlarının filo ve askerî mürettebatının ne kadar güçlü olduğuna şahit olmuş bir devlet adamıdır.

Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilecek olan diğer iki harekât öncesinde Sicilya Kralı II. William, Bizans İmparatorluğu'nu ele geçirmek amacıyla oldukça büyük çaplı hazırlıklara girişmişti. Kral düzenlenecek sefer için o kadar titiz bir hazırlık içinde idi ki, filosunun donanımı için şahsen Messina şehrine gitmekteydi. 1185 yılında başlayan sefer ile donanma oldukça güçlü bir şekilde Selânik'i kuşatıp ele geçirdi ve sonrasında ise Normanlar Bizans İmparatorluğu'nun kalbine, yani *Konstantinopolis*'e yöneltiler. Bizans'ın o sırada tahta çıkan yeni imparatoru II. Isaakios Angelos (1185-1195) gelen Norman istilâcılara karşı başarılı taktiklerle yürüttüğü kara savaşlarını imparatorluk lehine neticelendirmeyi başardı. 200 kadirgadan müteşekkil Sicilya filosu ise akıbetinden bihaber olduğu kara ordusunu 17 gün boyunca Marmara'nın adalarında beyhude yere bekledi. Nihayetinde donanma, İmralı Adası'nı ve Çanakkale kıyılarını tahrip ederek Sicilya'ya doğru yelken açtı.⁴⁰

Wieruszowski'nin bu saldırıların neticesiyle ilgili öngörü ve tespiti makul görünmektedir: "*Bizans İmparatorluğu'na yapılan saldırı Sicilya Kralı'na hiçbir kazanç sağlamamış, hatta muhtemelen ciddi bir itibar kaybına sebep olmuşken, Boğaz'daki imparatorluğu ise hatırı sayılır ölçüde zayıflatmış ve 1204'te İstanbul'un Lâtinler tarafından işgâline öncülük etmiştir.*"⁴¹ II. William'ın mezkûr harekât için büyük hazırlıklar yapmasına rağmen Sicilya'nın bu seferden büyük kayıplarla döndüğü aşikârdır. Araştırmanın içeriğine dâhil olmayan bu çıkarmalardan özetle bahsedilmesinin sebebi ise ihtişamlı armadasının mağlubiyetine rağmen II. William'ın intikam ateşi ile Kıbrıs'a bir harekât düzenleme isteğinde bulunduğunu ve hedeflerini gerçekleştirme hayali içinde olduğunu göstermektedir.

38 Stanton, *a.g.e.*, s. 149. Krş.: Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 398. Stanton (*a.g.e.*, s. 149) ayrıca Sicilya Normanlarının donanmasının 184 kadirga, 45 at arabası, çok sayıda okçu ve kuşatma arabası taşıyan 40 adet destek gemisinden meydana geldiğini ifade etmektedir.

39 Willermus Tyrensis, *a.g.e.*, II, s. 458.

40 Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 403-414; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, III, Ankara, 1992, s. 4; Stanton, *a.g.e.*, s. 152-156; Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 36-37.

41 Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 37.

Kıbrıs Adası'nın Lâtin hâkimiyetine girmeden önceki son döneminde, Bizans İmparatorluğu'na isyan ederek bağımsızlığını ilân eden ve adaya yedi yıl boyunca hükmeden Isaakios Dukas Komnenos'un hâkimiyet süreci için “*tiranlık rejimi*” ifadesi kullanılmaktadır. Bizans İmparatorluğu, topraklarında yaşadığı otorite sorunları ve akabinde Haçlı Seferlerinin yarattığı ciddi sıkıntılarla meşgulken, imparatorluğa karşı Kıbrıs'ta bağımsızlığını ilân ederek isyan bayrağını çeken ve ada yönetimine zor kullanarak el koyan Isaakios Dukas Komnenos'un 1184-1191 yılları arasındaki devri, “*Arslan Yürekli*” nâmiyle da bilinen İngiltere Kralı I. Richard'ın (1189-1199) III. Haçlı Seferi sırasında adayı zapt ettiği zamana⁴² dek sürmüştü ve ardından Bizans İmparatorluğu Kıbrıs'ı tamamen yitirmiştir.⁴³

Kıbrıs hâkimi Isaakios Dukas Komnenos imparator için ödenmesi gereken meblâğı vermediği, Bizans'a itaat etmediği ve ada halkına kötü davrandığı için nihayetinde II. Isaakios Angelos, Kıbrıs sorununa bir çözüm arayışına girdi. Adada imparatorluğun otoritesini yeniden tesis etmek adına Ioannes Kontostephanus ile sağlam yapılı, cesur ve kendisinin ikinci kuşaktan kuzeni Aleksios Komnenos⁴⁴ liderliğinde 70 uzun gemiden müteşekkil bir donanmaya Kıbrıs'a çıkarma emrini verdi.⁴⁵ Bu çıkarma hakkında bilgi veren tek kaynak Niketas Khoniates'tir. Müellifin kaydettiği bilgiye göre: “*Kıbrıs'a yolculuk Kıbrıs Limanlarına girene kadar tehlikesiz geçti. Daha sonra birden görülmemiş şiddette fırtına koptu. [Brindisili] Margaritus (ya da Megareites)⁴⁶ derhâl Isaakios'un yardımına koştu ve gemilere saldırdı. Bununla birlikte bütün gemileri boş buldu çünkü herkes kara savaşı için gemileri terk etmişti. Triremlerin kumandanları cesurca ve başarılı bir şekilde savaşmayıp teslim oldular. Kıbrıs hâkimi esirleri de canının istediğini yapması*

42 Adada tesis edilen bu yeni Haçlı Krallığı hakkında bkz.: Güneş Tilki, “Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın Kuruluşu (1191-1205)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018; Ebru Altan, “Kıbrıs Haçlı Krallığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, VI, Ankara, 2002, 695-700.

43 Tilki, *a.g.e.*, s. 27.

44 İmparator I. Andronikos (1183-1185) tarafından gözleri kör edildiği için sefere katılanlar tarafından yetersiz görülen Aleksios Komnenos'un bu göreve tayini kötü bir kehanet addediliyordu. Bkz.: Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, Türkçe trc. Işın Demirkent, İstanbul, 2004, s. 169.

45 Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 169. Krş.: Runciman, *a.g.e.*, III, s. 4; Stanton, *a.g.e.*, s. 156; Tilki, *a.g.e.*, s. 28; Wieruszowski, “The Norman Kingdom...”, *A History of the Crusades*, II, s. 37.

46 Bu deniz savaşçısı hakkında bkz.: Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 170 dipnot 339; Stanton, *a.g.e.*, s. 156-157; C. Garufi, “Margarito di Brindisi Conte di Malta el Ammiraglio del Re di Sicilia”, *Miscellanca di Archeologia, Storia e Filologia dedicata al Prof. Antonino Salinas*, Palermo, 1907, s. 273-282.

için *Margaritus'a* verdi. Kısa süre sonra esirler kendilerini Sicilya Kralı'nın yanında buldular. Büyük ihtimâlle kral, *Margaritus'un* bağlı olduğu kişiydi." Yaşanan bu mücadeleden sonra Isaakios Dukas Komnenos'un adadaki baskıcı ve şiddete dayalı rejimine karşı Bizans otoritesi tarafından herhangi bir müdahale yapılamamış, Kıbrıs'taki tiranlık rejimi Kıbrıs Haçlı Krallığı (1191-1489) kurulana kadar devam etmiştir.⁴⁷ Chalandon eserinde,⁴⁸ *Margaritus'un* bu hadiseden kısa bir süre sonra İmparator Isaakios Angelos'un Selâhaddîn Eyyûbî'nin yardımına gönderdiği bir Bizans filosunu Kıbrıs açıklarında hezimete uğrattığını ve imha ettiğini belirtmektedir.

Kıbrıs Adası'na yapılan bu destek çıkarmasından sonra Sicilya Normanları Doğu Akdeniz'e Kudüs Haçlı Krallığı'nın yıkılmasının ardından son bir kez daha geleceklerdir. Nitekim 1185 yılında uğramış olduğu büyük hezimet II. William'ın uzak hedeflerinin peşinden koşmasının önünde bir engel oluşturmamış görünmektedir. Hittin yenilgisinden ve Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesinden sonra başpiskopos 1187 yaz sonunda Sûr şehrinden denize açılarak süratli bir seyahatten sonra Sicilya Kralı II. William'ın sarayına vardı. Kral, Kudüs'ün kaybedildiği haberini bütün tafsilâtıyla öğrendiği zaman hayvan kılından bir gömlek giyerek Tanrı'ya ibadette bulunmak üzere dört gün i'tikâfa çekildi. Sonrasında din kardeşlerine yeni bir Haçlı bir seferi icra etmek üzere çağrıda bulunan mektuplar yazdı, kendisi de doğuya mümkün olduğu kadar çabuk bir sefer heyeti göndermek için önlemler almaya girişti. Bizans İmparatoru ile hızlıca barış anlaşması yapıldıktan sonra Kral II. William Haçlı Seferi'ni beklemeksizin Sicilya Amiralî Brindisili *Margaritus'a* gemilerini donatıp 300 şövalye ile Trablus istikametinde yelken açması emrini verdi. Bu arada da Başpiskopos Josias, bir Sicilya heyetinin refakatinde, Roma'ya doğru yola çıktı.⁴⁹

Sicilya Kralı II. William'ın 1188 ilkbaharının sonlarına doğru gönderdiği savaş kuvvetleri pek büyük değildi; fakat Amiral *Margaritus* kumandasında, iyi

47 Tilki, *a.g.e.*, s. 28.

48 *Histoire de la Domination...*, II, s. 415.

49 Ernoul, *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, nşr. Mas Latrie, Paris, 1871, s. 247; *L'Estoire de Eracles Empereur et la Conqueste de la Terre d'Outremer*, RHC Occ., II, Paris, 1859, s. 111-112, 114. Krş.: Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 416; Runciman, *a.g.e.*, III, s. 4; Stanton, *a.g.e.*, s. 157-158; Abulafia, "The Norman Kingdom of...", *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, s. 46; Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 38. Chalandon (*Histoire de la Domination...*, II, s. 416) gerçekte II. William'ın II. Roger'nin yapmaya çalıştığı gibi yeni bir Haçlı Seferi'nin idaresini ele almaya çalıştığını, III. Haçlı Seferi için yapılan görüşmelerde etkin rol oynadığını ve Haçlıların kendi topraklarından geçmeleri için çabaladığını kaydetmektedir.

donatılmış bir filo⁵⁰ ile 200 şövalyeden mürekkep idi. Bu takviye kuvvetlerinin gelişi Selâhaddîn Eyyûbî'yi 1188 Temmuz'unda Tartûs ile Humus arasındaki dağlık bölgede bulunan Haçlılara ait Krak Şatosu (Hısnü'l-Ekrâd) kuşatmasını kaldırmaya sevk etmiş ve onun Trablus'a taarruzunu önlemişti.⁵¹

Batılı kaynaklar Sicilya donanmasının seferi hakkında bu bilgileri kaydederken İslâm kaynakları mezkûr harekâtı aşağıdaki gibi aktarmaktadırlar. İbnü'l-Esîr,⁵² Sicilya Kralı'nın gönderdiği filo ve donanma kumandanının Selâhaddîn Eyyûbî ile görüşmeleri hakkında şu bilgileri nakletmektedir: “*Sicilya Kralı Trablus'ta bulunan Haçlılara yardım olarak 60 parça şîni [savaş] gemisi gönderdi. Bu donanma Selâhaddîn'in hareketini haber alınca Hospitalier Ta-*

50 Willermus Tyrensis (*The Old French Continuation of William of Tyre 1184-1197, The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade*, İngilizce trc. P. Edbury, Aldershot, 1998, s. 75) mevcut gemi sayısını 200 ilâ 400 arasında kaydetmektedir. Krş. Stanton, *a.g.e.*, s. 157-158. (*Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, nşr. William Stubbs, I, London, 1864, s. 27) ise gemi sayısını 50, asker sayısını 500 olarak vermektedir. Krş. Stanton, *a.g.e.*, s. 158.

51 *Estoire d'Eracles*, R. H. C., Occ., II, s. 119; *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, I, s. 27-28; *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, nşr. William Stubbs, II, Londra, 1867, s. 54; vd. Krş. Runciman, *a.g.e.*, III, s. 16.

52 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XII, s. 15-17. İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî (*el-Fethü'l-kussî fi'l-fethi'l-Kudsî*, nşr. Muhammed Mahmûd Subh, y.y., t.y., s. 231, 239) ve Ebû Şâme el-Makdisî (*Kitâbü'r-Ravzateyn...*, IV, s. 11, 15) İbnü'l-Esîr'e benzer bilgiler sunmakla birlikte Sicilyalıların bu donanmasının herhangi bir zararı ya da faydasının olmadığını zikretmektedirler. Ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun gelen bu filodan rahatsızlık duyduğunu çünkü 10.000 kişiden müteşekkil bu deniz gücünün büyük masraflarının bulunduğunu ve hatta Norman filosunun sadece Trablus ve Sûr arasında seyredip durduğunu kaydetmektedirler. Krş.: Chalandon, *Histoire de la Domination...*, II, s. 416-417; Stanton, *a.g.e.*, s. 158-159; Wieruszowski, “The Norman Kingdom...”, *A History of the Crusades*, II, s. 38-39. Ebü'l-Ferec (*Abü'l-Farac Tarihi*, İngilizceden Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara, 1999, s. 4) İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgileri tekrar ederken, son cümlesinde Margaritus'un Selâhaddîn'in yanından ayrıldıktan sonra memleketine döndüğünü zikretmektedir. Chalandon (*Histoire de la Domination...*, II, s. 417) ise Ebü'l-Ferec'ten farklı olarak şunları zikretmektedir: “*Margaritus'un oynadığı rol ile ilgili pek az şey bilsek de Müslüman korsanları savuşturan ve Eyyûbî ticaretini engelleyen Sicilyalı kumandan hem Konstantinapolis'te hem de batıda büyük bir üne kavuşmuştu. Bu amiralin başarıları II. William'ın hükümdarlığının son ihtişamı oldu. Sicilya Kralı II. William yönetme hayali kurduğu Haçlı Seferi'nde yer almadan 18 Kasım 1189'da Palermo'da hayata gözlerini yumdu.*” Sicilya Normanlarının donanma amirali Margaritus hakkında ayrıca söz konusu üç Arap kaynağının ilgili sayfalarına bakılabilir. Willermus Tyrensis (*The Old French Continuation...*, s. 74) ise Filistin'deki Hıristiyanların kötü durumlarından iyi bir destek alan II. William'ın Lâtinlerin doğu bölgesine daha büyük bir sefer hazırlığı içinde olduğunu ve hatta kendisinin gitmesiyle ilgili plânlar yaptığını ifade ederken eşinin erkek kardeşi olan İngiltere Kralı ile birlikte sefere çıkma niyetinde olan kralın büyük bir filosunun bulunduğunu da belirtir. Krş.: Stanton, *a.g.e.*, s. 159.

rikati'nin elinde olan el-Markab'ın aşağısında denizde durdu. Oradan geçmek isteyenleri ok yağmuruna tutarak mani olmak istiyorlardı. Müslümanlar ise onların arkalarından dolaşıp dar yolu geçtiler ve 18 Cemâziyelevvel 584 (15 Temmuz 1188) tarihinde Cebele'yi teslim aldılar. Sultan Cebele'yi ele geçirdikten sonra Lâzikiye'ye hareket etti ve altı gün sonra yani 21 Temmuz tarihinde oraya vardı. Müslümanlar şehre girip Frankların çıktığı iki kaleyi muhasaraya başladılar. Kale önüne gelişlerinin üçüncü günü Müslümanlar İslâm sancaklarını iki kaleye de diktiler. Selâhaddîn Eyyûbî, Lâzikiye önlerine geldiği zaman Sicilya donanması da şehir iskelesi karşısında durdu. Franklar şehrin çok çabuk teslim olmasına oldukça sinirlendiler ve şehirden çıkacak olanları cezalandırmaya karar verdiler. Şehirdeki Haçlılar ise durumu öğrendikleri zaman cizye ödeyerek orada kalmak istediler. Onların bu tavrı sebebiyle Franklar Lâzikiye'de kaldılar. Donanma komutanı [Margaritus] daha sonra huzura girmek için emân diledi. Sultan da kendisine emân verdi. Amiral Sultan Selâhaddîn'in huzurana girip yeri öptü; bunun üzerine Sultan: "Bu hareketin anlamı nedir? Bunu niçin yaptın?" diye sorunca: "Sen asil ve merhametli bir hükümdarsın. Franklara yapacağını yaptın ve onları itaat altına aldın. Onları salıver de senin kölelerin, beldeler ve ülkeler fetheden askerlerin olsunlar. Onlara beldelelerini geri ver. Aksi hâlde denizden karşı koyamayacağın ordular gelir ve işte o zaman zor durumda kalır ve sıkıntıya düşersin." dedi. Bunun üzerine Selâhaddîn: "Biz çok güçlüyüz, denizden gelecek askerlerin hiçbir önemi yok ki... Eğer üzerimize gelecek olurlarsa diğer Frankların başına gelenler onların da başına gelir. Ölüm ve esaret acısını onlara da tattırırız!" dedi. Bunu duyan donanma amirali istavroz çıkartıp adamlarının yanına döndü."

Eserinin başka bir sayfasında "15 Zilkade 584 (5 Ocak 1189) tarihinde Kevkeb Kalesi teslim olduğunda Selâhaddîn Eyyûbî, kentteki sakinlerin Sûr şehrine gitmesine izin verdi. Franklar Sûr şehrine vardılar; ileri gelen şeytanları, yiğit ve kahramanları, asilzadeleri bu şehirde toplandılar. Bu sayede şevket ve azametleri arttı. Endülüs ve Sicilya ile diğer adalardaki Franklara elçi gönderip asker ve yardım istediler" şeklinde bilgi veren İbnü'l-Esîr'in⁵³ bu kaydından sonra Sicilya'nın III. Haçlı Seferi'ndeki rolü hakkında başka bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır. Açık bir şekilde görünen gerçek şudur ki; Haçlı ruhunu yaşamak isteyen ve liderliği arzulayan II. William bu hevesini hem komşularına hem de Ortadoğu'da kurulan Haçlı devletlerinde yaşayan dindaşlarına

53 a.g.e., XII, s. 31. Aynı müellif şu bilgiyi de (a.g.e., XII, s. 31) nakletmektedir: "Az da olsa her taraftan yardım gelmeye başladı. Bütün bunlar Selâhaddîn'in muhasara ettiği Frankları serbest bırakmakta ileri gitmesinden kaynaklanıyordu. Sultan bu davranışından dolayı üzüntü ve pişmanlık duydu, fakat bu pişmanlık bir fayda sağlamadı."

hissettirmiş olmalıdır. Nitekim mevcut her olumsuzlukta Sicilya'dan mütemadiyen yardım talep edilmesi iki durum ile ilgili olsa gerektir: İlki, Sicilya'nın sahip olduğu kuvvetli, uzun seferler yapabilen, güçlü mürettebata sahip donanması; ikincisi ise II. William'ın Haçlı liderliği arzulayan bir ruha sahip olduğunun bilinmesi. Nitekim 1169 yılında yapılan çağrının tekrar edilmesi aslında yaşadıkları onca zahmetli ve de pek de başarılı olmayan seferler sonrasında bile Sicilya Normanlarının yardım götürebilecek donanmaya haiz olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Sicilyalı amiralin Suriye'deki faaliyetleri 1189 yılının sonbaharında nihayete erer. 18 Kasım'da II. William öldüğünde, taht için giriştiği mücadelede silâh desteğine ihtiyacı olan müteveffa kralın geçici varisi Tancred tarafından Amiral Margaritus muhtemelen geri çağrıldı.⁵⁴

Tabî ki Fâtımîler, daha sonrasında Eyyübîler döneminde Mısır'daki Tinnîs, Dimyat, İskenderiye ve Reşîd kentlerine Normanlar tarafından yapılan baskınlar, yağmalar sebepsiz değildi. Nitekim seferleri esnasında gelen gemilerin sayılarının çokluğu bir anlamda Sicilyalıların talandan elde edilecek ganimetleri de hesaplamaları münasebetiyedir. Her ne kadar Mısır sahillerindeki bu şehirler Haçlı Seferleri sebebiyle zor günler geçirse de Fâtımîler ve Eyyübîlerin yürüttükleri ticaret üzerindeki uluslararası bağlamda pozitif etkileri ve maddî getirileri yadsınamaz.

Bu sahil kentlerinin ticarî işlevselliği yanında Makdîsî (ö. 390/1000 yılı civarı), Nâsır-ı Hüsrev (ö. 465/1073'ten sonra), İbn Memmâti (ö. 606/1209) ve Makrîzî'nin (ö. 845/1442) verdiği bilgiler ışığında söz konusu şehirlerin Bizans İmparatorluğu, Bilâd-ı Şâm, Mağrib, Endülüs, Avrupa, Sicilya ve Uzak Doğu ülkeleri ile ticaret yapan, üretim düzeyi yüksek ve kaliteli mallara haiz bölgeler olduğu bilinmektedir.⁵⁵

Doğaldır ki, mezkûr coğrafyadaki kentler jeopolitik konumları sebebiyle muharebe veya baskınlar sırasında düşman kuvvetleri tarafından ele geçirilecek veya ganimet amacıyla talan edilebilecek ilk hedefler olarak belirleniyordu. Sicilya Adası'nın coğrafi bakımdan Mısır'a olan uzaklığını hesaba katıldığında -Haçlı ruhuyla hazırlanan 1169 Dimyat kuşatması, 1174 İskenderiye çıkarması, tarihi bilinmeyen Kıbrıs'a intikam amaçlı yapılan çıkarma ve Kudüs'ün kaybından

54 Wieruszowski, "The Norman Kingdom...", *A History of the Crusades*, II, s. 39-40.

55 Tinnîs, İskenderiye, Dimyat ve Reşîd'in Mısır ticaretindeki önemi hakkında bkz.: Öztürk, *a.g.e.*, s. 172-175. Tinnîs'e yapılan Sicilya Normanlarının saldırılarının sebepleri hakkında bkz.: Megazi, "Garat...", *Mecelletü Kulliyeti'l-Adab -Camiatü'l-Benha Mısır*, cilt II sayı 21, s. 1063-1076.

sonraki harekât hariç- Sicilya Normanlarının yaptıkları baskınların tabîi olarak Mısır'ın iktisadî durumunun en canlı olduğu bu bölgelere yapılması makul görünmektedir. Nitekim bu çıkarmalar, İtalyan şehir devletlerinden Pisa'yla olan ticarî münasebetler sebebiyle düzenlenmiş olsa dahi talan ve ganimet seferleri idi; Mısır'a yerleşimi esas alan harekâtlar değildi. Diğer yandan İskenderiye çıkarmasıyla birlikte Bûndârî'nin nakillerinden Sicilya Normanlarının Akdeniz'de nasıl sistematik bir deniz kuvveti oluşturdukları, mürettebatının teşkili, askerî hiyerarşisi ve görevli birliklere verilen ücretler yanında dönemin en önemli deniz savaş aletlerini ve gemilerini kullanmalarından da anlaşılmaktadır. Bu sebeple ciddi bir donanma gücü bulunan Sicilya Normanlarının Mısır saldırıları, Fâtımî ve sonrasında Eyyûbîlere büyük zararlar veren, tehlikesi uzaktan dahi hissedilebilir korkutucu çıkarmalardı.

Sicilya Normanları, 1169 yılında Dimyat kuşatmasına katılarak ilk defa Haçlı ruhuna ortak olmuş ve ticarî kazançlarını kaybetmeden Şark Hıristiyanlarının hâmesi olma hayalini de kurmaya başlamışlardı. Nitekim daha sonraları araştırma konusu dâhilinde olmasa bile sahip oldukları kuvveti görmek bağlamında Selânik ve İstanbul çıkarmaları, Kıbrıs Adası'na destek amaçlı yapılan taarruz ve III. Haçlı Seferi'ne yardım amaçlı gönderilen donanmalar da çok güçlü, fonksiyonel, etkili filolardı. Bununla birlikte çok eski denizcilik geleneğine sahip olmasına ve bir dönem Akdeniz'den "*Mare Nostrum*" yani "*Bizim Denizimiz*" diye bahseden Bizans İmparatorluğu da dindaşları Sicilya Normanlarının sahip olduğu deniz gücünden çekinir ve korkar hâle gelmişlerdi. Öyle ki, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimi olduğu Kıbrıs Adası'na müdahale etmesine fırsat vermeyenler yine Sicilya Normanları olmuştur. II. William'ın Haçlı ruhunun liderliğini arzu etmesi bir bakıma sahip olduğu donanmaya güvenmesinden kaynaklansa gerektir. Nitekim o, donanmasını güçlendirmek için hiçbir mâlî harcamadan kaçınmamış ve elindeki her fırsatı bu gücü yakalamak için kullanmış, her ne kadar hedeflerini tam olarak gerçekleştiremese de hem Bizans'ın hem de Doğu Akdeniz'deki İslâm Devleti Eyyûbîlerin korkulu rüyası hâline gelmişti. Bununla birlikte II. William'ı ışık olarak görenler, krala ve filo kurtarıcı gözüyle bakanlar ise yalnızca ve yalnızca Doğu Akdeniz sahillerinde tesis edilen Haçlı devletlerindeki dindaşları olmuştu. Ortaçağ'ın meşhur müellifi İbnü'l-Esîr'in bu hususu oldukça net bir şekilde yansıtan ifadeleri kaydadeğer ve önemlidir.

Kaynakça

Abulafia, D., *The Two Italies, Economic relations between the Norman Kingdom of Sicily and the Northern Communes*, Cambridge University Press, 1977.

_____, “The Norman Kingdom of Africa and the Norman Expeditions to Majorca and the Muslim Mediterranean”, *Italy, Sicily and the Mediterranean 1100-1400*, Article 12, Ashgate Variorum, 1987.

Ahmad, A., *A History of Islamic Sicily*, Edinburg University Press, 1975.

Allmendinger, K. H., *Die Beziehungen Zwischen der Kommune Pisa und Ägypten Im Hohen Mittelalter*, Wiesbaden, 1967.

Altan, E., “Kıbrıs Haçlı Krallığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, VI, Ankara, 2002.

_____, “Haçlılar’a Karşı Mücadelenin Önde Gelen Liderlerinden Nûreddin Mahmûd b. Zengî (1146-1174)”, *Geçmişin İzi Sürülürken Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı, Geçmişten Günümüze Türkistan Tarihinin Bilinmeyenleri*, ed. Muallâ Uydu Yücel-F. Aysel Dıngıl Ilgın, İstanbul, 2017.

Amari, M., *Storia dei Musulmani di Sicilia*, I-II-III, Firenze, 1854, 1858, 1868.

_____, *I Diplami Arabi del Real Archivio Fiorentino*, Firenze, 1863.

Armesto, F. F., “Naval Warfare after the Viking Age”, *Medieval Warfare-A History*, ed. Maurice Keen, Oxford, 1999.

Bündârî, *el-Berku’s-Şâmî*, 1. kısım, nşr. Ramazan Şeşen, Beyrut, 1971.

Cahen, C., *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Türkçe trc. Mustafa Daş, İstanbul 2013.

Canard, M., “Une Lettre du Calife Fâtîmite al-Hâfîz (524-544/1130-1149) à Roger II”, *Miscellanea Orientalia*, London, 1973.

Chalandon, F., *Historire de la Domination Normande en Italie et en Sicile*, I-II, Paris, 1907.

Christides, V., “Arab-Byzantine Struggle in the Sea: Naval Tactics (7th-11th Centuries A. D.): Theory and Practice”, *Aspects of Arab Seafaring: An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History*, t.y.

Curtis, E., *Roger of Sicily and the Normans in Lower Italy, 1016-1154*, New York, 1912.

el-Cündî, C. M. M., “Alakat Nurman Sıkıllıye bi'l-Kuvvetü'l-İslâmiyye fî Şimal İfrıkiye hilalü'l-Karni's-Sadis el-Hicri/el Sani Aşar el Miladi”, *Havliyatü'l-Adab ve'l-Uhumü'l-İçtimaiyye*, sayı 23, Kahire, 2002.

Demirkent, I., *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997.

_____, “Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti”, *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri 17-18 Mayıs 2004, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi*, İstanbul, 2005.

Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, İngilizceden trc. Ömer Rıza Doğrul, I-II, Ankara, 1999.

Ebü'l Fidâ, *el-Muhtasar fî târihi'l-beşer*, nşr. Muhammed Zeynuhum Azab-Yahya Seyyid Hüseyin, III, Kahire, t.y.

Ebü Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*, nşr. İbrahim Şemseddin, I, IV, Beyrut, 2002.

Ehrenkreutz, A. S., *Saladin*, State University of New York Press Albany, 1972.

_____, “The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea in the Middle Ages”, *Journal of the American Oriental Society*, 75/2, 1955.

Ernoul, *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, nşr. Mas Latrie, Paris, 1871.

L'Estoire de Eracles Empeur et la Conqueste de la Terre d'Outremer, RHC Occ., II, Paris, 1859.

Garufi, C., “Margarito di Brindisi Conte di Malta el Ammiraglio del Re di Sicilia”, *Miscellanca di Archeologia, Storia e Filologia dedicata al Prof. Antonino Salinas*, Palermo, 1907.

Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis, nşr. William Stubbs, II, Londra, 1867.

Goitein, S. D., *A Mediterranean Society, the Jewish Communités of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Economic Foundation I, Berkeley-Los Angeles, 1967.

Grunebaum, G. E. V., “The Nature of The Fâtimid Achievement”, *Colloque International Sur L'histoire Du Caire*, Kahire, t.y.

Hasan, H. İ., *Târîhü'd-Devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire, 1981.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçe trc. Enver Ziya Karal, Ankara, 2000.

Heywood, W., *A History of Pisa, Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge, 1921.

Hırçın, Z. C., “Sicilya Normanları’nın Kuzey Afrika’ya Düzenlediği Deniz Aşırı Seferler ve Deniz Gücü (483-548/1091-1154)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Hüseyin, M. K., *el-Hayatü ’l- fikriyye ve ’l-edebiyye bi-Mısr mine ’l-fethi ’l-A-rabî hatta âhiri ’d devleti ’l-Fatimiyye*, Kahire, 1959.

İbn Müyesser, *el-Münteka min ahbâri Mısr li ’İbn Müyesser*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, Kahire, 1981.

İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü ’s-sultâniyye ve ’l-mehâsinü ’l-Yûsufiyye*, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire, 1994.

İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü ’z-zâhire fî mülûki Mısr ve ’l-Kahire*, nşr. Heyet, VI, Kahire, t.y.

İbn Vâsıl, *Müferricü ’l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, nşr. Cemâleddîn eş-Şeyyal, I, Kahire, t.y.

İbnü ’l-Esîr, *el-Kâmil fi ’t-târîh*, Türkçe trc. Abdülkerim Özeydın (XI), Abdülkerim Özeydın-Ahmet Ağırakça (XII), *İslâm Tarihi İbnü ’l-Esîr, el-Kâmil fi ’t-Târîh Tercümesi*, XI-XII, İstanbul, t.y.

İbnü ’l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhi Dımaşk*, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908.

İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethü ’l-kussî fi ’l-fethi ’l-Kudsî*, nşr. Muhammed Mahmûd Subh, y.y., t.y.

el-İstibsâr fî acâibi ’l-emsâr, nşr. Said Zaglul Abdülhamid, Kuveyt, 1985.

Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, nşr. William Stubbs, I, London, 1864.

Jacoby, D., “The Supply of War Materials to Egypt in the Crusader Period”, *Commercial Exchange across the Mediterranean, Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy*, Aldershot, Hampshire, Burlington, VT, Ashgate, c2005.

_____, “Diplomacy, Trade, Shipping, and Espionage between Byzantium and Egypt in the Twelfth Century”, *Latins, Greeks and Muslims: Encounters in the Eastern Mediterranean 10th-15th Centuries*, Farnham, Ashgate Publishing Limited, 2009.

Johns, J., *Arabic Administration in Norman Sicily, The Royal Dîwân*, Cambridge University Press, 2002.

_____, “Malik Ifrîqiya: The Norman Kingdom of Africa and the Fâtîmîds”, *Libyan Studies*, 18, 1987.

_____, “The Norman Kings of Sicily and the Fatimid Caliphate”, *Anglo-Norman Studies*, XV, Woodbridge, 1993.

el-Kâdî'l-Fâdîl, *Terassül*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Eyüp Hacı Beşir Ağa, nr. 127.

Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, nşr. Heyet, VI, Kahire, 1915.

Karaca, S. G., “Kudüs Haçlı Krallığı (1099-1187)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012.

el-Kavsa, A., “Mısrü'l-Fâtîmîyye ve âlemü havdi'l-Bahri'l mütevassıt”, *Mısr ve 'Alemü'l Bahri'l-Mütevassıt*, ed. Ruuf Abbas, Kahire, 1986.

Khalilieh, H., *Islamic Maritime Law: An Introduction*, Leiden-Boston-Köln, 1998.

Lane-Poole, S., *History of Egypt in the Middle Ages*, London, 1901.

Lev, Y., *State and Society in Fatimid Egypt*, Leiden-New York, København, Köln, 1991.

_____, *Saladin in Egypt*, Brill/Leiden-Boston-Köln, 1999.

_____, “The Fatimids and Byzantium, 10th-12th”, *Graeco-Arabica VII-VIII*, ed. Vassilios Christides-Theodere Papadopoulos, Nicosia, 2000.

Lewis, A. R., *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*, Princeton-New Jersey, 1951.

Lewis, A. R. - Runyan, Timothy J., *Nomads and Crusaders A. D. 1000-1363*, Bloomington-Indianapolis, 1991.

Lyons, M. C.-D. E. S. Jackson, *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, Türkçe trc. Zehra Savan, İstanbul, t.y.

Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefa bi-ahbâri'l-eimmetü'l-Fâtîmîyyin el-Hulefâ*, nşr. M. H. M. Ahmed, III, Kahire, 1973.

_____, *el-Mevâz ve'l-i'tibâr fi zikr el-Hıtat ve'l-âsâr*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, I, London, 2002.

_____, *el-Sülûk fi marifeti düvel el-mülûk*, 1. cilt 1. kısım, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire, 1956.

Megazi, M. M., “Garat Norman Sıkıllıye ala Medine Tinnîs el Mısrıyye (h. 548-573/m. 1154-1177): Muhavele el Tefsir”, *Mecelletü Kulliyeti'l-Adab-Cami-atü'l-Benha Mısr*, cilt II sayı 21, t.y.

Metcalf, A., “The Muslim of Sicily under Christian Rule”, *The Society of Norman Italy*, ed. G. A. Loud-A. Metcalf, Leiden-Boston-Köln-Brill, 2002.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1995.

_____, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, Türkçe trc. Işın Demirkent, İstanbul, 2004.

Norwich, J. J., *The Normans in Sicily, The Normans in the South (1016-1130) and The Kingdom in the Sun (1130-1194)*, Penguin Books, 1992.

Özer, S., “Haçlı-Bizans Müttefik Ordusunun Dimyât Kuşatması (1169)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 63, Erzurum, 2018.

Öztürk, M., “Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Palombo, G., “The Normans of Sicily from “the Other Side”: The Medieval Arabic Sources”, *Sicily and the Mediterranean Migration, Exchange, Reinvention*, bölüm 2, ed. Claudia Karagöz-Giovanna Summerfield, The United States, 2015.

Pryor, J. H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, Araplar-Bizanslılar;-Batılılar-Türkler*, Türkçe trc. Fusun Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul, 2004.

Pryor, J. H.- Jeffreys, Elizabeth M., *The Age of ΔΡΟΜΩΝ, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill-Leiden/Boston, 2006.

Rogers, R., *Latin Siege Warfare in the Twelfth Century*, Oxford, 1992.

Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, III, Ankara, 1992.

Sâlim, A.- A. M. el-Abbâdi, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslamiyye fi Mısır ve 'ş-Şam*, Beyrut, 1981.

Seyyid, E. F., *ed-Devletü'l-Fatimîyye fi Mısır, Tefsîr Cedîd*, Beyrut, 1996.

Sigeberti Continuatio Praemonstratensis, *MGH SS*, VI.

Siragusa, G. B., *II Regno di Guglielmo I in Sicilia*, Palermon, 1885.

Stanton, C. D., *Norman Naval Operations in the Mediterranean*, Woodbridge, 2011.

Şeşen, R., *Sâlâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul, 2000.

Tilki, G., “Kıbrıs Haçlı Kralığı'nın Kuruluşu (1191-1205)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

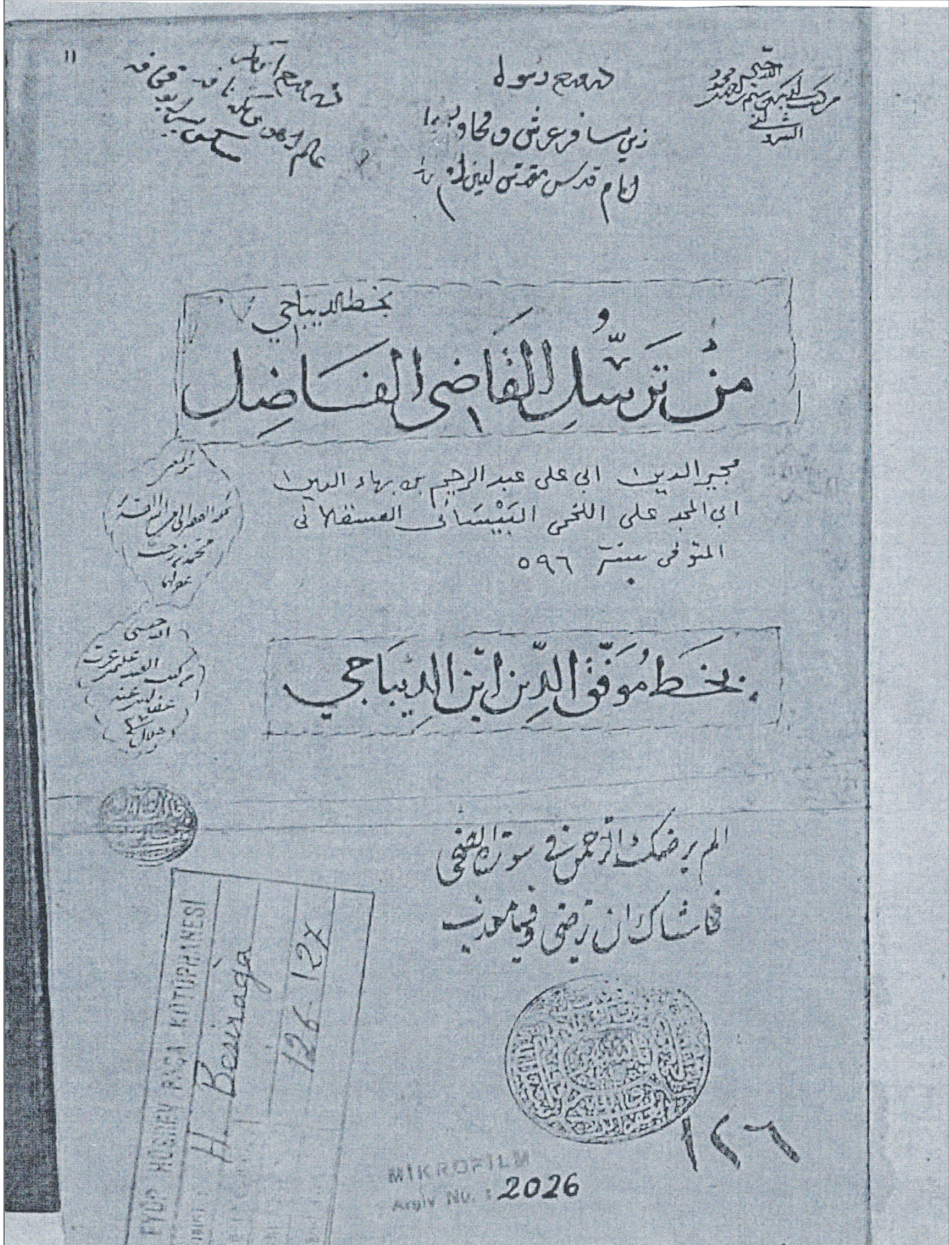
Villars, J. B., *Les Normands en Méditerranée*, Paris, 1951.

Wieruszowski, H., “The Norman Kingdom of Sicily and the Crusades”, *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton, II, The University of Wisconsin Press Madison, Milwaukee, and London, 1969.

Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre*, İngilizce trc. E. A. Babcock-A. C. Krey, II, Columbia University Press, New York, 1943.

_____, *The Old French Continuation of William of Tyre 1184-1197, The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade*, İngilizce trc. P. Edbury, Aldershot, 1998.

EK

el-Kâdî'l-Fâdîl'ın *Terassül* isimli eserinin Süleymaniye'deki el yazması

وَجِبَ الْكَلْبِيُّ أَمْ يَحْمَأُ وَمَا مَعَهُ مِنَ الْأَكْسَا زِيَادًا صَاحِبِ
 صِقْيِهِ كَأَنْ جَرَّ عَصَاهُ أَوْ صَاحِبِ السَّيْفِ وَمُصَاحِبِ
 الْقَيْطِ طَيْبِيهِ قَالُوا جَبَّحُوا بِرُؤُوسِهِمْ مِطَاطَ قَوْلِهِمْ وَقَعْرُ
 وَهَرَبُوا وَكَيْسَرُ أَرَأَيْتُمْ يَنْظُرُهُمْ هَوْنَهُ لِيَسْتَفْتَاهُ عَنْهَا
 وَكَوَيْسَرُ هُ الْفَتَا يَمِينُهُ هَا فَجَرَّ سَيْطَانًا اسْتَفْتَيْتُ
 فِيهِ مَا وَجَدْتُهَا فَلَمْ يَأْتِ إِلَّا بِمَنْعَةٍ جَبَّحْتِ بِرُؤُوسِهِمْ
 جَبَّحْتِ وَجَبَّحْتِ صَدَّائِهِ وَجَبَّحْتَ مَقَاتِلَهُ إِلَيْهِ أَلْزَمَ فِضْلُ
 مِنْهَا فِي السَّنَةِ إِجْلَاهُ إِلَى السِّيَابِ كَسْبَتُهُ أَمْرًا أَيْضًا وَجَبَّحْتِ
 هَسًا أَيْضًا الْفَتَا فَكَلَّمَ الْبَحْرِيَّ جَلَّاهُ وَلَا مَهْلِكَةَ مِنْهُ بِشَلْ
 حَيْثُ لَهُ وَبَطْنُهُ وَمَا هُوَ إِلَّا أَوْفَاءُ لِمَنْ يَأْتِيهِمْ فَتَقَالَتْ وَجَبَّحْتِ
 مَا أَلْبَسْتِ لَمْ يَكُنْ قَطْرًا يَنْظُرُهُ أَوْلَادُ اللَّهِ عَدَاءَهُ وَأَوْفَاءُ
 بِصِفَاتِ صِبْيَانِهِمْ فِيمَنْ رَعِبَهُ وَهُوَ الْبَطْنِيُّ مِنْ سَبِّ الْبَحْرِيِّ جَبَّحْتِ
 وَجَبَّحْتِ مَعَهُ سَبِّ رُؤُوسِهِمْ جَبَّحْتِ الْكَلْبِيُّ مَعَهُ سَبِّ رُؤُوسِهِمْ

بِأَمَّا الْبَطْنِيُّ وَالْبَحْرِيُّ الْفَتَا فَصَلِّ عَلَيْهِ وَهُوَ
 السَّلْبِيُّ الْبَطْنِيُّ وَالْبَحْرِيُّ الْفَتَا فَصَلِّ عَلَيْهِ وَهُوَ
 أَسْكَنْتِ جَبَّحْتِ الْكَلْبِيُّ وَشَرَّ بَيْتِ وَقَامِ السَّرَّابِيهِ الْبَطْنِيُّ
 دَوْلَتُهُمْ جَبَّحْتِ الْكَلْبِيُّ وَبَطْنِيَّتُهُمْ جَبَّحْتِ عَمْرُو
 بَطْنِيَّتِهِ وَمَا وَجَدْتُهَا مَطْلَعُهُ وَبَطْنِيَّتُهُ الْفَتَا فِي الْمَلَا
 مَطْلَعُهُ مِنْهَا جَبَّحْتِ بِنَا حَتَّى جَاءُوا مَعَهُمْ أَنْ يَمْلِكُوا
 فِيهَا جَبَّحْتِ وَكَانَتْ حَقَّتْ لَهُ لَأَسْبَغُوا النَّاسَ بِهَا وَذَاهَبَتْ
 لَا يَرِجُ لَهَا الْأَرْضُ فِي الشَّامِ فَلَمْ تَدْ وَلَّهُ الْبَحْرِيُّ كَعَدَمِهِ
 وَأَمَّا جَبَّحْتِ قَاتِلُهُ وَأَمْرًا جَبَّحْتِ مِنْ مَعْرُوفِ الْأَنْ وَصَلَّتْ
 فَسَلَّتِ جَبَّحْتِ وَجَبَّحْتِ وَجَبَّحْتِ بِنَا حَتَّى جَاءُوا مَعَهُمْ
 يُبْطَرُ فِيهِ خَفَضُ الْبَحْرِيُّ وَالْقَالِي الْبَحْرِيُّ وَالْأَنْفَالُ
 مَعَهَا إِذْ لَا يَكُنْ مَلَاكَةً وَمِنْهَا صَحْبَةُ الْبَطْنِيِّ جَبَّحْتِ
 أَنَّهُ جَبَّحْتِ صَقِيَّتُهُ وَأَسْبَغُوا الْبَطْنِيُّ فِي كَرْمِهِ

الْبَطْنِيُّ

